

Recensioner

Birger Magnusson – den siste jarlen

Kristina Rasmussen, (red.)

SKRIFTER FRÅN VÄSTERGÖTLANDS
MUSEUM NR 35, 2006, 157 s.

Med motiveringen att Västergötland och Östergötland under tidig medeltid hade "en gemensam spännande historia" har Västergötlands museum gjort ett försök att på nytt knyta de båda landskapen närmare samman, nu ur ett "turistiskt perspektiv". Det görs med skriften *Birger Magnusson – den siste jarlen*, en läcker liten volym med uppsatser. Synd bara att så få av författarna följt uppmaningen om litteraturhänvisningar till nytta för dem som vill läsa mera.

Dick Harrison skriver att jarlen "gjorde så formidabelt intryck på både samtid och eftervärld att han skiljer sig från alla andra svenskar redan genom det namn med vilket han har gått till historien" och att "Birger jarls och hans söners regeringstider sammanföll med ett fenomenalt uppsving för Stockholm". Det är väl att ta i, men Birger jarl har onekligen med rätta uppmärksamats under de senaste åren. *Birger jarls tid – en brytningstid?* var temat för ett symposium i Stockholm 2001 med efterföljande skrift, tryckt 2002. Sistnämnda år gav Harrison ut sin digra bok *Jarlens sekel*. I sammanhanget kan också nämnas den pigga framställningen och tolkningen av skedet i boken *Svitjods undergång och Sveriges födelse* av bröderna Henrik och Fredrik Lindström (2006).

Dick Harrison tecknar alltså än en gång Birger jarls historia med utblickar mot riket under samma tid, och Thomas Lindkvist ger en nyttig presentation av tidigare jarlar både i Norge och Sverige. För en kunnig uppsats om kvinnorna runt jarlen svarar Lars Hermanson, expert på elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark. Medan Harrison inte alls tar upp frågan om jarladömet som institution och dess ekonomiska bas, tangerar Lindkvist några gånger saken.¹

Jarladömet, som från och med Birger jarls söner blev hertigdömet (*ducatus*), var ett för mögenhetsrättsligt subjekt av hävd. Jarlen och senare hertigen disponerade liksom kungen över vissa gods och inkomster, särskilt i östra Sverige, som inte heller de fick avsondras. Möjligen var redan Birger jarl inne på tanken att härutöver ge söner territoriella förlänningar. Nyköpingshus med fögderi skulle ju senare bli en förläning till sveahertigen vid sidan av nämnda rättigheter. Det är kanske så uppgiften i 1255 års påvebrev att sveajarlen avsåg att tilldela vissa delar av riket till sina söner skall tolkas. Noteras kan uppgiften i samma brev att jarlen förklarat sig nyligen ha kommit i besittning av riket på ett lagenligt sätt. Birger jarls vapen och sigill presenteras av Henrik Klackenberg.

Jan Svanberg skriver än en gång om bilderna av Birger jarl, både de gamla och de nya, denna gång i två uppsatser. Sedan graven i Varnhem 2002 öppnats på nytt och kraniet tagits fram, har Birger jarls utseende försöksvis rekonstruerats av Michael Pääbo och porträttlikhet mellan skallen och stiftarbilderna i klosterkyrkan kunnat slås fast. Vidare har det slutgiltigt satts punkt för diskussionen om vilka kungliga anförvanter som vilade i Birger jarls grav i Varnhem. Från arkeologiskt håll hade nämligen den äldre identifieringen av innehållet i den grav som enligt allmän uppfattning tillhörde den s.k. "Mechtildstenen" ifrågasatts, liksom den tidigare uppfattningen om vilka ben som vilar i Magnus Birgerssons grav i nuvarande Riddarholmskyrkan; i det senare fallet är det ingen tvekan om att de av Hans Gillingstam framförda historiska argumenten missförstått från arkeologiskt håll.²

Maria Vretmark berättar om 2002 års gravöppning och resultaten av den osteologiska undersökningen av Birger jarls, drottning Mechtilds och hertig Eriks kvarlevor. Mest anmärkningsvärt är hur märkt av sjukdom, av en medfödd bindvävssjukdom med svåra komplikationer, som skelettet av den sistnämnde var, han som i krönikan kallades "allsintet".

Om DNA-proven, som förväntas bevisa att den äldre och den yngre mannen i graven var släkt med varandra men inte med den gamla kvinnan, skriver Helena Malmström.

Skänninge möte 1248 brukar i litteraturen uppfattats som höjdpunkten för den medeltida svenska kyrkan, vilken därmed sägs ha kommit in i den europeiska gemenskapen. I sin uppsats om mötet har Bengt Wadensjö så att säga vänt på kuttingen. Hans uppsats handlar mest om kristendomen och kyrkolivet i vårt land dessförinnan och är mycket lärorik. Han ser Skänninge möte med alla dess krav på rättning i leden från den romerska kyrkans sida som ett kulturmord på en flerhundraårig, självständig svensk kyrkotradition. I Vilhelm av Sabinas brev från den 1 mars 1248 framförs krav på bland annat celibat för prästerna och dogmatisk centralisering. Var detta bekant för de protestantiska präster som vid 750-årsfirandet av mötet i procession vördnadsfullt bar fram det från Riksarkivet inlämnade brevet av den 1 mars 1248 och placerade det på högaltaret i Skänninge Mariakyrka?

Birgitta Fritz

- 1 De hade kunnat finna en hel del kunskap härom i min uppsats "Jarladömet – Sveahertigdömet" i *Historiskt tidskrift* 1971; för kompletterande uppgift om hertigdömet i Götaland se första delen av Bjarne Beckmans arbete *Matts Kättilmundsson och hans tid*. 1953, se s. 131 med not 73. Hans Gilllingstam kritiserar i *HT* 1972 tolkningen av *ducatu*s utan att ta hänsyn till institutionens uppenbara ålder och kontinuitet.
- 2 Se Ola Kyhlberg & Torbjörn Ahlström, "Gänget ur min hand" Riddarholmskyrkans stiftargravar, KVHAA (1998) och debatten mellan den före och Gilllingstam i *Scandia* 1984–1987.

Ordnade hushåll. Genus och kontroll i Jämtland under 1600-talet

Anna Hansen

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS,
2006, 318 s.

Denna avhandling av Anna Hansen bygger på en undersökning av genusrelationer i Jämtland under 1600-talets andra hälft. Syftet är att undersöka hushållens kontroll av normer och denna normkontrolls betydelse för könskapandet. I centrum för undersökningen står positionerna husbonde och matmoder och matmoderns och husbondens relationer till andra. Teoretiskt utgår Hansen från de "positioner" individen intog utifrån kön, civilstånd, ålder och stånd. En och samma individ rörde sig mellan olika positioner kanske främst i samband med giftermål och åldrande. Därmed fångar Hansen upp den flexibilitet och dynamik som fanns i det tidigmoderna samhället samtidigt som kön och könskapande står i blickfånget. Den teoretiska utgångspunkten är att en "bonde" vid denna tid, som social institution, inte var *en* person utan två, en man och en kvinna tillsammans. Undersökningens utgångspremiss är att dessa båda, husbonde och matmoder, uppvisade stora likheter. Detta ger sig av att man och hustru behövde likna varandra för att kunna sköta ett hushåll tillsammans. Hustrun skulle kunna gripa in och fylla makens plats om han var frånvarande. Hansen ansluter sig här till Tomas Laqueurs enkönsmodell och tanken att skillnader mellan könen uppfattades som gradskillnader, baserat på de stora likheterna mellan könen.

Hansen ansluter sig således till den tämligen populära tanken att det var först under 1700-talet som man började tala om två biologiskt åtskilda kön medan man i det äldre samhället istället utgått från en enkönsmodell. Kvinnan var en ofullständig man. Själv tilltalas jag inte fullt ut av Laqueurs enkönssteori, även om den har en given poäng. Oavsett om män och kvinnor uppfattades som i grunden samma var-

elser, men i olika grad av fullkomning, så var könsuppfattningen i det tidigmoderna Sverige knappast baserad på biologin eller medicinen. Det var istället en religiöst grundad könsuppfattning som dominerade där man och kvinna skapats av Gud men där kvinnan tidigt visat sig opålitlig och lättledd och dragit med sig mannen i sitt fall. Samma religion stadgade att mannen var kvinnans huvud och att kvinnan skulle vara mannen underdånig – och de rättsliga normerna följde samma spår där mannen ensam gavs rätten att agera utåt i samhället som hushållets myndiga representant.

Detta är Hansen fullt på det klara med varför formuleringar i de inledande teoretiska kapitlen framstår som förvånande. Hansen utgår från en tanke om att hushållets skötsel fordrade ”att män och kvinnor liknade varandra i stor utsträckning”. Hon är medveten om och framhåller att män i maktstående var överordnade kvinnor men håller fast vid att det var ett likhetstänkande som präglade tiden och fortsätter: ”Utifrån detta resonemang framstår det som väsentligt att uppmärksamma de små skillnaderna, gradskillnaderna, mellan kvinnor och män, även om likheterna mellan könen var stora”. Jag vet inte för vem Hansen menar att skillnaderna var *små* – var skillnaderna så små att vi som nutida forskare har svårt att upptäcka dem eller var de *små* i betydelse att 1600-talets män och kvinnor hade svårt att iaktta dem och förhålla sig till dem, eller vad? Det är här min kritik av användandet av Laqueurs enkönsmodell kommer in. 1600-talets samhälle var helt uppenbart ett könsojämlikt samhälle och möjligen kan enköns teorin bidra till att förklara varför kvinnor ändå i vissa lägen kunde gå in och täcka upp för män, oftast i lägen då nöden krävde det. Kvinnor kunde fylla tomrum efter män, men samhället byggde ändå på ett könsdikotomt tänkande där kvinnor och män inte förväntades göra samma saker och där kvinnor företrädde av män i alla beslutande sammanhang. Enköns teorien får inte dras så långt att vi förleds tro att det var ett nästan jämlikt eller jämställt samhälle vi möter. När Hansen formulerar sig på följande sätt: ”Kvinnan var mannens arbetskompanjon, jämbördig i betydelsen att båda deras arbetsinsats och ansvarstagande för hushållet var nödvändiga för att det skulle

överleva”, undrar jag vilken betydelse Hansen lägger i uttrycket ”jämbördig”. Antropologisk forskning har för decennier sedan tillbakavisat att det skulle finnas något samband mellan vikten av kvinnors arbete i en kultur och den status kvinnor tillmäts. Män och kvinnor blir inte jämbördiga för att deras arbetsinsatser de facto är lika nödvändiga, utan först när deras arbete erkänns som lika viktigt, nödvändigt och värdefullt.

Ordnade hushåll är en avhandling som bygger på en genomgång av källmaterial från såväl den världsliga rätten som den kyrkliga rätten, det vill säga från de två sfärer i det tidigmoderna samhället som ytterst efterhöll och befäste normer, vilket framstår som en mycket lyckosam utgångspunkt. Totalt omfattar undersökningen elva årgångar domböcker från perioden 1647–1695 samt domkapitelprotokoll från sammantaget sju år från perioden 1660–1695. Antalet ärenden som analysen bygger på uppgår enligt författaren till omkring 2,500. Det är en imponerande materialgenomgång av ett äldre och svärbearbetat material. Men framför allt imponerar bredden i undersökningen. Till avhandlingens absoluta fördel hör att Hansen tar ett stort grepp på det tidigmoderna samhällets mest betydelsefulla enhet, hushållet. Genom att analysera hushållen utifrån en lång rad händelser och sammanhang som sammantaget återskapar de olika ansvarsområde och den makt som legat i respektive position (husfader, matmoder, dräng och piga) när avhandlingen viktiga resultat. Resultaten är intressanta genom den helhetsbild som förmedlas av det tidigmoderna hushållet som normgivande instans. Tagna var för sig ligger resultaten ofta i linje med tidigare forskning, men helheten förmedlar mer än delarna. Ett viktigt enskilt resultat som bör lyftas fram som nytt och av mer principiell betydelse är Hansens slutsats att mannens relation till den fasta egendomen/jorden var så stark att den dispositionsrätt över hustruns jord som enligt lag tillföll honom i praktiken likställdes med en äganderätt.

Undersökningen omfattar en mängd olika områden av central vikt i människornas liv som ofta fångas upp av forskaren genom de konflikter som lämnat spår efter sig och som avslöjar underliggande normer, formella såväl

som informella. Det handlar om rättsfall som belägger vem som haft kontrollen över arbetet inom hushållet, över tjänstefolket, över barnens giftermål, över hushållets fasta egendom, kontrollen över sexualiteten, över äktenskapets upplösning och annat. Frågan är genomgående vem (vilken position) som hade kontrollen i de skilda situationer som undersöks. På detta vis ringas makten och kompetensen i positionerna husbonde, matmoder, dräng och piga in, samtidigt som även ålder utgör en viktig aspekt i undersökningen. Inte minst analysen av åldersaspekten innebär ett viktigt tillskott till forskningen. Sammantaget utgör Hansens avhandling ett väsentligt bidrag till våra kunskaper om hushållen i det tidigmoderna Sverige som bygger på en stor materialgenomgång och en omfattande analys av för individen viktiga områden.

Näval, var det en ”god” ordning eller en ”ond” ordning vi återfinner i 1600-talets ordnade hushåll? Som historiker förhåller vi oss oftast inte på ett direkt värderande sätt till historien utan nöjer oss med att kartlägga hur det sett ut. Vi kan se att det skulle dröja tvåhundra år innan det svenska samhället gjorde upp med den ordning som Hansen på ett förtjänstfullt och omsorgsfullt sätt kartlagt. Först då slog man fast att samhället placerat allt för stor makt i den enskilde husbondens händer och att övriga hushållsmedlemmar, hustru, tjänstefolk och barn, varit utlämnade till mannens/husbondens, gottfinnande. Genom lagändringar bändes husbondemakten upp. Rätten att bruka våld mot tjänstefolket upphävdes på 1850-talet, allt våld mot hustrun kriminaliserades genom 1864 års strafflag, medan barnet fick vänta betydligt längre på att erhålla motsvarande rättsliga skydd. Samhället tog successivt tillbaka den rättskipade makt som man lagt i husbondens händer. Vi lever sedan 1800-talet i den demonterade husbondemaktens tid och det är inte helt enkelt att föreställa sig hur det kändes att leva i det tidigmoderna hushållet med dess hierarkibaserade normer.

Jag kan inte låta bli att fundera över hur det kan ha känts att betrakta sig själv som en ofullständig man och att bli betraktad som en sådan i alla de rum och sammanhang man trädde in i. Och hur långt på vägen kan vi, och bör

vi, betona likhet och jämbördighet när vi närmar oss ett strängt hierarkiskt samhälle? Vad får det för konsekvenser för våra tolkningar när vi betonar det ena eller det andra? Hansens avhandling öppnar för många intressanta samtal om just detta.

Marie Lindstedt Cronberg

Samerna, staten och rätten i Torne lappmark under 1600-talet. Makt, diskurs och representation

Karin Granqvist

INSTITUTIONEN FÖR HISTORISKA STUDIER, UMEÅ UNIVERSITET 2004, 237 s.

I Karin Granqvists avhandling undersöks hur samerna i Torne lappmark konfronteras med staten under 1600-talets dynamiska utvecklingskedje. I centrum för intresset står Jukkasjärvi tingslag under perioden 1639–1699 och analysobjekt är i första hand tingsboks materialet, vars innehåll i kulturhistorisk anda utnyttjas för att lyfta fram samerna i deras möte med överheten. Det tvädelade syftet är att visa hur detta möte såg ut dels utifrån överhetens/statens perspektiv, dels utifrån samernas användning av tinget för sina egna intressen. De övergripande frågorna som författaren vill besvara med hjälp av domböckerna är vilka bilder som överheten tecknade av samerna, samt vilka bilder samerna i sin tur tecknade av sig själva och sin egen kultur.

Granqvist tar avstamp i en omfattande teori- och begreppsapparat, som präglas av det sena 1990-talets modetrender inom svensk historisk forskning. Så till exempel återfinns *språket* som en betydelsefull ingrediens för att uttrycka en representation och föga överraskande ges också Foucault och hans tolkning av diskursbegreppet stort utrymme. Som en extra krydda tillförs en dos postkolonialism. Den svenska staten var en koloniserare som skapade exotiska bilder av de koloniserade samerna.

Det breda angreppssättet inbegriper också ett kulturhistoriskt närmande, främst representerat av den så kallade nya kulturhistorien (som ju inte är särskilt ny längre ens i Sverige...).

Efter de omfattande inledningskapitlen följer i kapitel tre en genomgång av rätten i Jukkasjärvi under 1600-talet. Här möter vi de olika funktionärerna som utgjorde rätten och de personer som agerade som tilltalade respektive käre. I kapitel fyra tar den egentliga analysen sin början med fokus på överhetens agerande på tinget och på de bilder av samernas liv och kultur som framställdes där. I denna mening var tinget ett forum för statens kontroll och repression med syfte att bekämpa sedlighets- och religionsbrotten. Men tinget medverkade också till att konstruera en bild av den samiska kulturen, som byggde på ett intresse för det annorlunda. I denna paradox döljer sig den utomstängdes (dvs. överhetens) strävan att både beivra och beskriva, att demonisera och exotisera.

Oaktat att tinget var överhetens arena, kunde det likväl utnyttjas av samerna för deras egna syften och intressen. Det blev då i stor utsträckning en konfliktlösningens arena för reglering av skulder, intrång på annans mark, stölder, arvstvister osv. Detta skedde under den framväxande statsmaktens kontrollsträvan. Denna dubbla betydelse av tinget, både som överhetens arena och som samernas eget organ, utgör, grovt sammanfattat, avhandlingens viktigaste resultat.

Det har blivit legio att i forskningen om den tidigmoderna statsbildningen noga understryka mötet mellan lokalsamhälle och stat som något komplext, som inte entydigt låter sig inordnas i endera konflikt- eller konsensussteorier. Detta är också det bestående värdet av Granqvists avhandling, som visar maktperspektivets föränderlighet. Överheten hade med tinget som verktyg makt att definiera vad som var brottsligt och vilka straff de samer, som gjorde sig skyldiga till de av överheten definierade brotten, skulle dömas till. Å andra sidan visar, som sagt, Granqvist att även samerna tillåts använda tinget för sina vardagsnära ärenden. Den statliga maktutövningen kompletterades med en lokal, till viss del, självreglerande dimension.

Trots att Granqvists tungt teoristyrda avhandling förtjänstfullt belyser maktens skiftningar, förtjänar den en hel del kritik. Texten hade definitivt mått bra av ytterligare en eller flera korrekturläsningar, inte minst för att sträma upp språket och städa undan alla onödiga upprepningar. Den mastiga teorigenomgången hade tjänat på att kortas och avgränsas snävare; här präglas Granqvist alltför tydligt av ett, som jag ser det, tidstypiskt "teoritvång", som mynnar i att hon inte kan integrera alla perspektiv och referenser på ett riktigt fruktbart sätt i analysen. Går man så över till källmaterialet tycks Granqvist ha styrts av lättillgängligheten i det tryckta material som finns "på hemmaplan", dvs. i Umeå. Jag ställer mig dessutom något tveksam till avgränsningen till Torne Lappmark och Jukkasjärvi tingslag, eftersom domboksmaterialet därifrån tycks mer än lovligt tunt att dra hållbara slutsatser av. Under de 48 år (12 år saknas) 1639–1699 som analysen täcker, togs endast 243 ärenden upp på tinget. Antalet sedlighetsbrott, till exempel, uppgår bara till 31 stycken, vilket är en låg siffra med tanke på den explosion av denna brottstyp man möter i domböcker och saköreslängder från andra områden i Sverige och Skandinavien vid denna tid. Denna siffra för brottsmål och civila ärenden beror förmodligen på att området med de två byarna Siggevaara och Tingevaara var glest befolkat.

Frågan är om Granqvists snäva källexcerptering räcker till för det hon vill göra: beskriva mötet mellan samer och överhet. Går man bakåt i tiden, om man alltså lämnar avhandlingens avgränsning, finns det ett utmärkt material som belyser samernas roll i det sena 1500- och tidiga 1600-talets nordiska maktkamp. Striden om rättigheterna i Lappmarken var ett återkommande tema på de nordiska gränsmötena som i hög grad inbegrep samernas aktiva medverkan i vittnesmål om gränsdragningar, beskattningsrätt, handelsprivilegier och annat. Konflikterna i Lappmarken har dessutom av tradition setts som en direkt utlösande faktor till Kalmarkriget 1611 mellan Sverige och Danmark-Norge. Men om man föresätter sig att granska en avlägsen periferi och dess möte med en expanderande statsmakt utifrån begrepp som kulturanalys, diskurs och exoti-

sering är det lätt att de storpolitiska förutsättningarna glöms bort. Jag menar dock att fler källor med anknytning till denna problematik med fördel hade kunnat användas för att analysera mötet mellan samer och överhet, åtminstone som det såg ut från överhetens perspektiv. Mötet blir ju inte mindre intressant av att det inbegrep flera "överheter" i form av olika riksbildningar och andra grupperingar med lösare bindning till statsmakterna (som till exempel de mytomspunna birkarlarna), som slogs om rätten till Norrlands rikedomar. Detta innebär inte minst att kulturella, religiösa och andra skillnader tonades ner. I frågor som rörde beskattning och lojalitet var det viktigt att kunna visa upp en integrerad samebefolkning. Detta krävde i sin tur en annan form av maktutövning än den som praktiserades på tinget i Jukkasjärvi senare under 1600-talet.

Stefan Persson

Att hålla folket på gott humör. Informations-spridning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655–1680

Anna Maria Forssberg

ACTA UNIVERSITATIS STOCKHOLMIENSIS,
2005, 330 s.

Allt handlade om att finna rätt argument, skriver Anna Maria Forssberg i sin avhandling om informations-spridning, propaganda och mobilisering i Sverige 1655–1680. Det är en förenklad men talande beskrivning av hur den svenska stormakten gick till väga för att få befolkningen att utge medel till rikets krigföring. Statsmakten skulle alltså hålla folket "på gott humör", ett uttryck som inbegriper stora delar manipulativ övertalningsteknik, såväl som förhandling och kommunikation. Sätten var många liksom de olika fora som utnyttjades från lokalsamhällets olika arenor till riksdagarna.

Syftet med undersökningen är att visa hur propagandan bedrevs i Sverige 1655–1680. Vilka medier användes? Vilka argument? I de två in-

ledande kapitlen förankrar författaren sin undersökningsperiod i det tidigmoderna Europas statsbildningsprocess, vilket följs av en genomgång av tidigare forskning och teoretisk perspektiv på fenomenen propaganda och information. Väsentligt för makt-havarna var att legitimera rätten att föra krig inför undersåtarna genom de framväxande propaganda- och informationssystemen. Detta krävdes för att kunna tillgodose det ständiga behovet av resurser till krigföringen, dvs. för att få folk att betala skatter och finna sig i utskrivningar, men även för att dämpa eventuellt missnöje. Den svenska staten förfogade för detta ändamål över fyra vitala informationskanaler: kyrkan, riksdagen, länsförvaltningen och det kungliga tryckeriet.

Forssberg skiljer mellan långsiktig och direkt propaganda. Den långsiktiga brukades ständigt för att legitimera samhällsordningen och krigen, medan den direkta användes för att förklara och försvara till exempel ett specifikt angreppskrig eller nödvändiga resursuttag. Den direkta propagandan innehöll fyra faser: att förklara kriget, mobilisera, informera och slutligen att förklara den efterföljande freden (dvs. varför man slöt fred med en fiende som tidigare beskrivits som evigt ond och blodtörstig).

I kapitlen tre till elva genomförs undersökningen. Den långsiktiga propagandan 1655–1680 undersöks i kapitel tre, medan kapitel fyra, fem och sex innehåller analyser av krigsförklaringsarna 1655 och 1658 och de därpå följande faserna av mobilisering och information. I kapitel sju undersöks hur man förklarade frederna 1658–1675 (alltså den fjärde fasen i den direkta propagandan). Därefter följer fyra kapitel av mer djupanalytisk karaktär. I två av dem tittar författaren närmare på ett avgränsat lokalsamhälle (Dalarna) för att utröna vad människorna där fick veta om krigen mot Danmark under två år av blandade svenska framgångar (1659 och 1677). Dessa båda kapitel inramar analyser av krigspropagandan och ordkriget under det skånska kriget. Intressant här är att den svenska propagandan under kriget bedrevs med olika argument och bevekelsegrunder i Skåne och i de gamla delarna av Sverige.

Forssberg har undersökt ett omfattande empiriskt material och dessutom gjort det både grundligt och välstrukturerat. Hon gör onek-

ligen sitt bästa för att empiriskt och teoretiskt analysera och bena upp stormaktstidens maktutövning på det verbala planet. Man måste också konstatera att författaren är mycket övertygande i sin argumentation, vilket gör att slutsatserna förankras på ett konsekvent och närmast självgående sätt. Det finns emellertid en tendens till att slutsatser och resonemang ibland blir lite för självklara, som till exempel statsmaktens användning och nytta av information och propaganda, eller koherensen mellan långsiktig och direkt propaganda. Mycket av resultaten finns redan i en allmän förförståelse om statsmaktens nytta av propaganda och informationskanaler, nästan som en sorts "apriorisk förnufts-kunskap".

Ett av propagandans huvudsakliga mål var att förklara kriget bland undersåtarna. Hur makthavarna gick till väga i denna sak visas på ett övertygande sätt. Anfallskrig lindades in i termer av "Det goda kriget", preventivkriget, som framtvängde ingripanden utanför Sveriges gränser. På detta resonemang hade flera av den tidigmoderna tidens teoribildare med fördel kunnat appliceras, som till exempel Justus Lipsius, en av den politiska humanismens företrädare, vars tankar fick stort genomslag också i stormaktstidens Sverige bland förespråkarna för ett starkt fursteideal. Kriget var för Lipsius ordningsskapande och det fick tillgripas bara i nödfall. Att det fanns rättfärdiga krig innebar inte att de var önskvärda, men att de var nödvändiga för att ge möjlighet till fredlig verksamhet.³ Denna retorikläter i mångt och mycket som de argument den svenska stormakten använde inför befolkningen för att legitimera angreppskrigen och resursuttagen. En utblick mot den tidigmoderna periodens avteologiserade statsrättsliga teorier hade varit välkommen som en uppvägning mot den starka fokusering på det gammaltestamentliga budskapet om människans eviga synd, som genomsyrade den långsiktiga propagandans budskap.

Den tyske historikern Winfried Schulze skrev för några decennier sedan om skapandet av turkfaran i de österrikiska delarna av tyskromerska riket.⁴ Man känner onekligen igen mycket av Schulze i Forssbergs avhandling. Schulze framhåller, liksom Forssberg, propagandan och informationen som huvudingredi-

enser i statens mobilisering inför det yttre hotet. Han lägger dock till ett tredje perspektiv som Forssberg bara undantagsvis framhåller, det kommunikativa eller det diskursiva. I och med att Forssberg låter den diskursiva dimensionen spela en underordnad roll intar hon ett ganska uttalat statsinterventionistiskt ovanifrånperspektiv. Betydelsen av informationssystemet kan inte nog understrykas när det gällde för statsmakten att övertala undersåtarna i känsliga frågor om krig och resurser. Med informationsmonopolet legitimerades statens beslut som i regel hade fattats innan det delgavs samhällets olika grupper för godkännande. Men vi vet idag att även om besluten fattades utan ständernas medverkan kunde de inte genomföras utan motprestationer från statsmaktens sida. Detta kommunikativa-diskursiva perspektiv i tidigmodern tappning blir hos Schulze grunden för en offentlighetsprincip, som av andra forskare, som t.ex. Jürgen Habermas, har förlagts till senare tidpunkter och i andra sammanhang än i trepartsförhållandet mellan stat, samhälle och yttre fiende. Forssbergs avhandling hade onekligen vunnit ännu mer i kraft om den hade inkluderat ett resonemang om en liknande moderniseringspotential i stormaktstidens informationssystem.

Oaktat denna kritik utgör avhandlingen ett intressant och väl genomarbetat bidrag till kunskapen om stormaktstidens välsmorda informations- och propagandaapparat. Måhända förmedlas bilden av en alltför manipulativ statsmakt som ganska enkelt styrde undersåtarna dit man ville. Förhandlingsförfarandet blir riktigt uttalat endast i kapitel fem, där det kommer fram att staten också tvingades till ett stundtals vittgående hänsynstagande gentemot samhällets grupper för att utverka medel till krigföringen. Men störst fokus läggs onekligen på propagandan som skulle legitimera de svenska angreppskrigen och förklara krigens som ett Guds straff. Den fatalistiska utsugningsmekanismen i denna mobiliseringsstrategi blir en allt för dominerande storhet sett i ett helhetssammanhang. Att fokusera på ovanifrånperspektivet är naturligtvis inte fel, eftersom det ligger i undersökningens och problemformuleringens kärna att göra det.

Allra intressantast är kanske den avslutande

internationella utblicken: ”Mycket tyder på att det svenska informationssystemet var ovanligt, och sannolikt mer effektivt som maktmedel än i andra stater”, skriver Forssberg, samtidigt som hon skissar på en kommande europeisk komparation. Jag tror att Forssberg har förutsättning för att lyckas väl med denna uppgift.

Stefan Persson

3 Se Bo Lindberg, *Stoicism och stat. Justus Lipsius och den politiska humanismen*, Stockholm 2001.

4 Winfried Schulze, *Reich und Türkengefahr im spätmittelalter. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer äusseren Bedrohung*, München 1978.

Gustav II Adolf

Sverker Oredsson

ATLANTIS, STOCKHOLM, 2007, 394 s.

Om Gustav II Adolfs betydelse har det stridits i 370 år och bilderna av honom är långt ifrån kompatibla, därför är det angeläget med en ny biografi. Så motiverar Sverker Oredsson sin bok *Gustav II Adolf* och fortsätter med att utlova att hans bedömning av den gamle krigarkungen ”radikalt” ska skilja sig från tidigare bedömningar i svensk historieskrivning.

I dessa tider av stort allmänt historientresse är det av största vikt att historiker av facket tar sig an kontroversiella personer som Gustav II Adolf. Det är också viktigt att det görs på ett sätt som garanterar att boken når en bred publik. Här kommer Oredsson rimligen att lyckas bra. Som biografi är boken lättläst, narration och kronologi bär framställningen och underhållningsvärdet är stort. Teoretiska ansatser saknas, det här är en bok om aktören Gustav II Adolf och händelseutvecklingen förklarar också nästan uteslutande ur ett aktörsperspektiv. Gustav II Adolf ville något, han handlade och det fick historiska konsekvenser. Oredsson har samtidigt gjort det professionella hantverket grundligt. Han är väl inläst på tidigare forskning och han har täckt ett imponerande empiriskt material på flera språk.

Vad det gäller den ”radikalt” nya bedömningen av kungen får man nog säga att Oredsson, kanske av dramaturgiska skäl, överdrev en del. Det är sant att hans bild av kungen inte presenterats i en svensk biografi tidigare, däremot är den välkänd i framförallt tysk forskning, något som läsare av Oredssons tidigare verk vet. Sanningen är nog att några radikalt nya tolkningar av kungen knappast kan göras – alla är redan gjorda. Det svenska forskningsläge Oredsson utgår ifrån kan sammanfattas med namnen Strindberg, Ahnlund, Nilsson, Roberts och några till. Det är med andra ord ett forskningsläge som i princip sett likadant ut i ett halvt sekel, och som då, liksom nu, var djupt splittrat. Den som Oredsson av blygsamma skäl inte framhåver är sig själv. För 15 år sedan skrev han historiografin *Gustav Adolf, Sverige och trettioåriga kriget*. Här diskuterade Oredsson hur tidigare forskning besvarat två huvudsakliga frågor: Varför ingrep Sverige i trettioåriga kriget? Vilket blev resultatet av ingripandet? Det är naturligtvis omöjligt att syssla med dessa frågor utan att komma in på Gustav II Adolf. Oredsson kom fram till en föga smickrande bild av den gamle krigarkungen och menade att denne personligen bar skuld till det slutgiltiga nederlaget i ett ödelagt Europa 1645.

När Oredsson nu tar sig an samme kung är han mer nyanserad. Men i princip bekräftar källorna de resultat och slutsatser som han kom fram till för 15 år sedan genom att då bara läsa tidigare forskning. Vi får genom väl valda käll exempel veta att kungen var häftig, långsint och med tiden blev tämligen odiplomatisk. Småningom tecknas bilden av en ensam man som trodde på den starkes rätt, räknade sig själv dit och ville ha krig. Det häftiga temperamentet skildras övertygande med flera empiriska exempel, liksom kungens tilltagande kompromisslöshet. De empiriska exemplen mynnar ut slutsatsen att kungen siktade mot någon slags kejsarkrona i Tyskland och att kriget var hans skuld. Här är Oredsson generös med att hålla fram de tidigare författare som nått samma bild av kungen som han, och deras argument.

Trots att slutsatserna alltså är desamma som 1993 så känns Oredsson mer övertygande den här gången, främst beroende på den goda em-

pirin och en mer nyanserad framställning. Till detta bidrar också att Oredsson pekar på insikten att all historia i någon mening skrivs mot bakgrund av sin samtid och dess värderingar. Han ser inte sig själv som ett undantag från den regeln. Gårdagens hjälte har helt enkelt blivit dagens krigsmånglare då kriget som syssla omvärderats under 1900-talet.

I någon mening störs det gedigna hantverket och kunskaperna kring kungen och hans liv av små brister i Oredssons behandling av 1600-talets politiska miljö. Hans påstående att adeln tjänade på krigspolitiken är en kraftig förenkling som antyder att kungen själv skulle vara en gynnare av adeln. Det var Gustav II Adolf sannerligen inte. Adeln pressades hårt under kungen och klagade återkommande över sin nöd i riksdagen. Gustav II Adolf respekterade knappast de adliga privilegierna som han hanterade som ett slags "reservresurs" som kunde kastas in då den nationella säkerheten, definierad av honom själv, så behövde. Kriget blev en vinstmaskin för de blåblodiga först efter det att kungen stupat och den adliga förmyndarregeringen tagit över. En annan gammal missuppfattning som återfinns i boken är den att Sven A. Nilsson skulle ha påstått att 1634 års regeringsform gynnade adeln. Det är fel. Nilsson var en av de första att påpeka att regeringsformen tvärtom stred mot rådsadelns politiska program. Som han själv säger byggde han 1937 vidare på en uppsats av Carl Arvid Hessler, men han menade, till skillnad från Hessler, att den som gynnades i reformen i första hand var kanslern personligen, inte hans ståndsbröder. Ingen av dessa detaljer påverkar emellertid Oredssons analys av kungens person. Möjligen bidrar de till att förenkla den politiska miljö i vilken kungen verkade på ett kanske lite olyckligt sätt.

Gustav II Adolf är en väl skriven och angelägen bok som ger oss en väl underbyggd bild av kungen och hans gärning sedd från 2000-talets horisont. En omvärdering är det inte fråga om, däremot är det en väl skriven och underhållande bok, rik på detaljer som kan läsas med behållning både av fackhistoriker och den historieintresserade allmänheten.

Johan Holm

Varans vägar och världar. Handel och konsumtion i Skandinavien cirka 1600–1900

Christer Ahlberger & Pia Lundqvist, (red.)

HISTORISKA INSTITUTIONEN, GÖTEBORGS UNIVERSITET 2007, 165 s.

För den som söker inspiration eller vill hålla sig uppdaterad om vad som händer på forskningsfronten i Sverige och Norge är boken *Varans vägar och världar: Handel och konsumtion i Skandinavien cirka 1600–1900* väl värd att läsa. Antologin har redigerats av Christer Ahlberger och Pia Lundqvist och består av tio fristående artiklar som presenterar ny forskning om konsumtion och handel. Boken är tematisk indelad i fyra teman, men vissa artiklar behandlar fler än ett huvudtema. Det första temat handlar om samspelet mellan stad och land och det andra om konsumtion som manifestation av identitet. Övriga teman berör institutionella förändringar, konsumtion samt tekniköverföring. Artiklarna är vanligen en första presentation av dessa forskares undersökningsresultat och de flesta fokuserar på tiden efter 1750.

I Kristina Liljas, Sofia Murheims och Göran Ulvängs artikel behandlas andrahandsmarknaden. Deras resultat tyder på att andrahandsmarknaden var viktig och ger en ny dimension till konsumtionsforskningen genom att påvisa en ökad komplexitet inom handeln. I Marie Tengroth Ulvängs artikel behandlas klädeskonsumtion som ett sätt att markera samhällsposition. Utifrån en teoretisk ram visar hon hur olika material kan användas för denna typ av undersökning. Pernilla Johnsson och Fredrik Sandgrens artikel bidrar till forskningsområdet varuförmedling på 1800-talet, vilket är ett relativt utforskat område. Komparativt behandlar de relationen mellan stad och omland för att klarlägga i vilken utsträckning städerna stimulerade respektive hindrade landsbygdens industrialisering. Resultat och mätmeter tycks lovande för framtida forskning om industrialiseringen och är möjligen användbara även för tidigare epoker. Varuförmedlingen är också temat i Lund-

qvist artikel om gårdfarihandeln, liksom i Stein Tveites bidrag om västgötarna i den norska handeln. Carl-Johan Gadd knyter an till båda dessa, främst Tveites, genom sin diskussion om regionala löneskillnader som förklaring till den svenska textlexporten till Norge. Statens och politikens betydelse för vilka varor som omsattes i konsumtion och handel är en fråga som utifrån skilda aspekter lyfts fram i tre artiklar av Ragnhild Hutchinson, Klas Nyberg och Klas Rönnbäck.

Då det var en nordisk konferens hade man kanske kunnat förvänta sig åtminstone någon jämförande studie mellan länderna, men istället för att sätta in artiklarna i ett nordiskt perspektiv eller en Östersjökontext väljer många bidragsgivare att istället relatera till den europeiska utvecklingen, främst länderna runt Nordsjön. Något som redaktörerna också påpekar är det påtagliga beroendet av brittisk och amerikansk konsumtionshistorisk forskning, trots att dessa teorier sällan kan importeras direkt till skandinavisk kontext. Speciellt anmärkningsvärt är detta då det idag finns en omfattande konsumtionshistorisk forskning i andra länder att hämta inspiration ifrån. Exempelvis borde den tyska konsumtionsforskningen ligga närmare tillhands, då de institutionella förutsättningarna påminner mer om de skandinaviska än exempelvis Storbritanniens institutioner.

Artiklarna ger också upphov till en del frågor. En av dessa är hur tekniköverföring passar in i en bok om handel och konsumtion. Resultaten visar dock att staten som viktig aktör i tekniköverföringen var med om att forma den framtida konsumtionen i dessa länder.

En annan fråga som öppnar sig är gårdfarihandels betydelse. Lundqvist siffror tyder på att gårdfarihandels betydelse var relativt begränsad, sett till den totala svenska konsumtionen. Det är synd är att Lundqvist inte kopplar sin artikel om gårdfarihandlarna till Gadd och Tveites undersökningar, då detta hade ökat förståelsen för varför just gårdfarihandlarna blev "en spindel i nätet" för den textila handeln med västsvenska produkter. Enligt Gadd ska bygden haft komparativa fördelar och hade redan från medeltiden kunnat genomföra en successiv specialisering.

Till skillnad från de andra artiklarna fördrar Nybergs text en del arbete av läsaren. Det hade åtminstone varit hövligt om han hade resonerat över svaret på frågan om hur en kvalificerad sidenindustri uppstod då immigranterna var få. En annan fråga berör mätmetoderna. Går det verkligen att använda tillverkningsvärdet för att mäta produktionsutvecklingen mellan olika branscher? I Nybergs fall är ju kostnaderna för utrustning och råvaror betydligt högre än för silke än för ylle. Visserligen finns i appendix volymerna, men dels används olika mått, dels olika undersökningsår. Att använda olika år leder i sin tur till funderingen om uppgifterna verkligen är jämförbara. Produktionsvolymen beror på flera faktorer, där råvarutillgången bara är en.

Även Rönnbäcks artikel väcker frågor. Framför allt gäller det när och hur länge en industri kan betraktas som "infant", särskilt som han beskriver de svenska sockerraffinaderierna som "a clear-cut example of protection of an infant industry". Det var en bransch som växte fram under 1600-talet och vars tillväxttakt steg markant direkt efter stagnationen under det Stora nordiska kriget i både Stockholm och Göteborg, det vill säga innan protektionismen infördes. Dessutom saknas detaljerad information, åtminstone till Stockholm före 1740, över vilket socker som importerades. Då den största andelen sköttes av sockerbruksägare kan industrins tillväxt, åtminstone på 1700-talet, i större utsträckning ha varit ett utslag av en ackumulerad effekt från tidigare investeringar istället för den statliga politiken.

Generellt sett är artiklarna välskrivna och bidrar med nya perspektiv för andra forskare, precis såsom redaktörerna utlovade. Boken ger också en överblick av pågående forskning inom området. Författarna bidrar med förslag till nya forskningsfrågor, vilket ger intryck av att vi kan förvänta oss mer i framtiden från respektive forskningsfält.

Lili-Annè Aldman

Die Universität Greifswald in der Bildungslandschaft des Ostseeraums

*Dirk Alvermann, Nils Jörn, Jens E. Olesen,
Stephanie Irrgang, (Hrsg.)*

LIT VERLAG, BERLIN 2007, 397 s.

Universitetet i Greifswald har befitat sig om sin historia. 1756 kom en historik ut till universitetets 300-årsjubileum, sedan också en historik 1856, en 1906, en 1931 och en 1956. Därför var det naturligt att också 550-årsjubileet skulle uppmärksammas. Så skedde i maj 2006 genom ett stort symposium under ledning av bland andra professorn i Nordische Geschichte Jens E. Olesen. Temat var "Die Universität Greifswald in der Bildungslandschaft des Ostseeraums". De föredragen har nu kommit ut i bokform.

Det är ett bra grepp att sätta ett universitets historia in i ett större områdes "bildningslandskap". Historiken blir på det sättet mindre intern och av mer allmänt intresse. En mycket nyttig uppsats inleder volymen. Det är Hilde de Ridder-Symoens från Gent som ger en översikt över medeltidens och den tidiga nya tidens bildningslandskap i Tyska riket och i Europa.

Matthias Asche från Tübingen ger en översikt över de uppgifter som Greifswalds universitet haft från sitt grundande till svensktidens slut. Han talar om tre funktioner, som östersjöuniversitet, svenskt universitet och hanseatiskt universitet. I alla dessa avseenden hade universitetet en roll att spela, dock inte en ledande. Tongivande svenskt universitet var förstås Uppsala. Det var också detta universitet som var ortodoxins beskyddare inte minst mot pietistiska strömningar som fanns i Greifswald. Asche finner det närmast vara ett under att universitetet i Greifswald kunde överleva efter det att staden 1815 blivit preussisk. Dess traditioner och karaktär stred mot de universitetsidéer som då härskade i Preussen. Men vad som räddade Greifswalduniversitetet var att Preussens kung gentemot Sveriges förpliktat sig att inte antasta Greifswalds universitetsstatus. Asche liksom Dick Alvermann från Greifswald

har en gentemot tidigare tysk forskning ganska hög uppfattning av den svenska tidens betydelse för universitetet. Det kunde hävda sin autonomi gentemot den svenska statsmakten och hade en mer självständig ställning än något annat svenskt universitet.

Boken innehåller också bidrag från danskt, finskt, estniskt, österrikiskt, ungerskt och polskt håll, vilket bidrar till att belysa bildningslandskapet i ett större sammanhang. Från svensk sida har Kjell Å. Modéer medverkat. Han är inte bara professor i rättshistoria utan även teologie hedersdoktor och han förklarar dessa båda fakulteter i sin uppsats om förhållandet mellan teologi och juridik hos de svensk-pommerska juristerna.

Ett universitet som är 550 år gammalt har fostrat många studenter och upplevt mycket. Två perioder i Greifswaldsuniversitetets växlingsrika historia är inte med i den innehållsrika volymen, inte den nationalsocialistiska perioden och inte DDR-tiden. De som upplever universitetets 600-årsjubileum bör därför ha något att se fram mot.

Sverker Oredsson

Näten på Limhamn. Sociala relationer i ett lokalsamhälle 1870–1914

Johan A. Lundin

SEKEL BOKFÖRLAG, LUND 2006, 395 s.

Tänk om man kunde göra en totalundersökning och undersöka ett problems alla aspekter – till exempel i form av en lokalstudie! Det är nog många historiker som har tänkt så, men av praktiska skäl avfärdat tanken. Malmöhistorikern Johan A. Lundin genomför en sådan totalundersökning i sin avhandling *Näten på Limhamn. Sociala relationer i ett lokalsamhälle 1870–1914*, som handlar om alla de nätverk som är möjliga att kartlägga i ett lokalsamhälle. Givetvis är projektet alldeles för omfattande för en modern avhandling, men Lundin har genomfört det och det tog också betydligt längre tid än vad som är stipulerat för en doktorsavhandling.

Lundin ger sig på en tid som har studerats ingående av 1960- och 1970-talens socialhistoriker – perioden 1870–1914 – som brukar räknas som den tidiga industrialismens epok. Han går dock tillväga på ett litet annat sätt än vad den tidigare generationen socialhistoriker gjorde. Dessa ägnade sig åt att klarlägga sociala strukturer och knyta politiska och andra beteendemönster till de sociala kategorierna. Nätverksmetoden gör det möjligt för Lundin att istället studera hur olika grupper interagerade – hur de sociala relationerna såg ut. Eftersom det också blir möjligt att studera nätverksrelationernas art, till exempel graden av reciprocitet, kan Lundin lägga till en maktdimension i analysen. Detta medför att han kan fördjupa sin analys på ett sätt som var omöjligt för tidigare generationers socialhistoriker. En brist som i stor utsträckning kvarstår är dock att källmaterialet fortsätter att dölja kvinnligt handlande. De nätverk Lundin studerar är i stor utsträckning manliga. En orsak till detta är att de källmaterialserier som både Lundin och den tidigare generationens socialhistoriker studerar för perioden 1870–1914 gör det svårt att undersöka kvinnors sociala relationer. Jag kan inte avgöra om detta enbart är en följd av källmaterialseriernas utseende och valet av Limhamn som undersökningsort.

Begreppet nätverk är idag långt ifrån entydigt och därför kan Lundin välja mellan åtminstone tre nätverksbegrepp. Det första begreppet handlar om nätverk i bemärkelsen ”levda sociala relationer”. Det är ett substantiellt och aktörsbundet begrepp som bygger på att aktörer är sammanvävda i nätverksrelationer. Nätverket används framför allt som maktresurs av en eller flera aktörer.⁵ Den andra typen av begrepp ser nätverk som en informell organisationsform. Det har tydliga gränser och hålls samman av identitet. Många så kallade ”nya sociala rörelser” har en sådan nätverkskaraktär och är bildade för att nå bestämda mål. Ett tredje nätverksbegrepp ser nätverket som något mer abstrakt, som en generell struktur, vilket innebär att aktörsnivån är ointressant. Nätverket är en arena. Den första typen av nätverksbegrepp används framför allt av historiker, den andra av sociologer och statsvetare, som forskar om ”nya sociala rörelser” och den tredje av statsvetare, som studerar tillit

och beslutsfattande i till exempel governance-nätverk. Sociologen Manuel Castells har också analyserat nätverkssamhället i flera verk.⁶

Lundin använder nätverksbegreppet i första hand som sociala nätverk och i andra hand som informella organisationer. De nätverk han studerar är framför allt de nätverk som har samband med näringsverksamheten; med formeringen av det civila samhällets organisationer; med den kommunala politiken; och med boende och släktskap.

Vid undersökningens början 1870 var Limhamn en jordbruksbygd med ett litet fiskeläge. Orten hade drygt 1 000 invånare. 1910 bodde över 9 000 invånare i industriorten Limhamn. Expansionen berodde framför allt på Skånska Cement AB etablering under 1870-talet. Ortens andra företag hade nära kopplingar till bolaget. Företaget styrdes patriarkaliskt av disponenten R.F. Berg och utifrån företaget etablerades vertikala och horisontella nätverksrelationer. Bolaget var invävt i den regionala och nationella samhällseliten. Det fanns även ett lokalt företagarnätverk, som knöts ihop av bolaget. På orten fanns även ett småföretagarnätverk bestående av fiskare, som bedrev sin verksamhet allt mer professionellt. Fiskarnas nätverk präglades av en stark identitet och avgränsning av ”de andra”.

Samhällets sociala konflikter förlades delvis till folkrörelsernas nätverk. På den ena sidan stod den framväxande arbetarrörelsen och på den andra sidan det frireligiösa nätverket. Fiskarna spelade en stor roll i det senare nätverket liksom cementbolagets disponent Berg. För att förstärka kopplingen mellan bolaget och det frireligiösa nätverket rekryterade Berg, enligt Lundin, medvetet frireligiösa tjänstemän till bolaget.

Arbetarrörelsens nätverk blev allt starkare under 00-talet och stod i en tydlig motsatsställning till Berg och cementbolaget, som på olika sätt bekämpade arbetarrörelsen. Det tydligaste uttrycket för konflikten var bolagets stöd till den socialistiska arbetarrörelsens främsta konkurrent Svenska Arbetareförbundet, som leddes av den beryktade ”Gule Josef”. Arbetarrörelsen såg Svenska Arbetareförbundet som en strejkbrytarorganisation. Lundin kan modifiera arbetarrörelsens – och forskningens – bild

och visa att förbundet framför allt var en rörelse för icke-socialistiska arbetare som tillhörde det religiösa nätverket. Dessa arbetare såg en konflikt mellan kristendom och socialism.

Även övriga folkrorelsepräglade organisationer vävdes in i striden mellan de båda nätverken. Ett exempel är de skötsamma arbetarnas och fiskarbefolkningens långsiktiga sparande i sjuk- och begravningskassor. Berg såg självständiga kassor – med viss rätt – som ett hot och som grogrund för den socialdemokratiska smittan. Flera av de självständiga kassorna hade nära anknytning till arbetarrörelsen, medan de bolagsstödda hade nära koppling till det religiösa nätverket. Arbetarrörelsens nätverk förstärktes av att nätverksrelationerna med den ledande nykterhetsrörelsen IOGT. Även idrottens värld klövs av nätverken och klassmotsättningarna.

Studien av den kommunala politiken visar att bolaget snabbt kunde ta över den politiska makten från de välbärgade bönderna, som hade dominerat tidigare. Arbetarrörelsen mobiliserade för att få politiskt inflytande. Särskilt från och med storstrejken år 1909 fick en grupp ledande arbetare med poster i arbetarkommunen, sjukkassor och i nykterhetsrörelsen politiskt inflytande. Det frireligiösa nätverket hade med sin förankring i bolaget en betydande politisk makt. Lundin talar om ett symbiotiskt förhållande mellan "Skånska Cementaktiebolaget, municipalsamhället och Friförsamlingen". När disponent Berg avled år 1907 "gick en grov maska i nätverket", som försvagade det frireligiösa nätverkets roll i den lokala politiken.

Frälsningsarmén tillhörde det frireligiösa nätverket och spelade stor roll i Limhamn. Dess medlemmar var i stor utsträckning ogifta kvinnor från arbetarklassen. I den avslutande delen använder Lundin några dagböcker för att studera några individers sociala nätverk. Arbetarklassen representerades av de båda frälsningssoldaterna makarna Anders och Johanna Olssons dagböcker. Med Johannas dagbok kan Lundin i viss mån kompensera att kvinnornas nätverk inte går att nå med det källmaterial han har haft tillgång till. Familjen Olssons dagböcker visar att man hade nära relationer till släkten, som man kunde använda i krissi-

tuationer. Dagböckerna styrker också resultatet om den sociala förankringen i ett nätverk. De båda frälsningssoldaterna levde i det religiösa nätverket och hade inga relationer till arbetarrörelsenätverket, trots att de nästan enbart umgicks med arbetar- och fiskarbefolkning. Lundin drar slutsatsen att den religiösa tillhörigheten var ett kulturellt kapital som kunde omvandlas till socialt kapital och ge tillgång till arbete och bostad.

Avhandlingens resultat visar att nätverksstudier är användbara för att fördjupa analysen av makt- och sociala relationer i ett lokalsamhälle. De sociala relationerna framställs på ett betydligt mer mångdimensionellt sätt än vad den tidigare generationens socialhistoriker kunde göra. En viktig orsak till detta är att Lundin undersöker samhället på olika nivåer och kombinerar olika typer av källmaterial och metoder. Lundin kan dra ganska sofistikerade slutsatser om social struktur och sociala relationer. Den konsekventa betoningen av ett maktperspektiv och den kontextuella förankringen medför dessutom att det finns en dynamik i framställningen. Så är inte alltid fallet i en del nätverksstudier som negligerar att nätverksrelationer inte alltid är ömsesidiga och horisontella utan kan ha asymmetrisk och vertikal karaktär.

För att nå dessa resultat använder Lundin en uppsjö metodiska redskap i avhandlingens olika delstudier. Studier av överlappande medlemskap i företags eller organisationers styrelser ligger till grund för analyser av nätverksrelationer. Detta kombineras bland annat med individuella och kollektiva biografier, studier av giftermålsmonster, släktförbindelser, dopvittnen och organisationsstudier. Alla dessa delstudier vittnar om en god metodisk medvetenhet. Med en beundransvärd konsekvens låter Lundin nätverksperspektivet stå i förgrunden. På så sätt kan disparata delar hållas samman till en helhet.

Som synes är jag på det stora hela mycket positiv till avhandlingen. Bristerna rör framför allt teorianvändningen. Det hade varit möjligt att integrera teorin mer i framställningen och framför allt i slutdiskussionen. Klassbegreppet är betydligt mer mångfacetterat än det begrepp som den tidigare generationen socialhistoriker

använde. Slutkapitlet hade vunnit på en analys utifrån detta klassbegrepp. I inledningskapitlet flaggar Lundin för en genusanalys, som knappast är synlig i avhandlingen. Detsamma gäller en mer ingående analys av makt – som mer används som ett övergripande perspektiv än som ett analytiskt redskap. Det är emellertid förståeligt att orken uppenbarligen tröt något i slutet av avhandlingsskrivandet.

Oavsett dessa anmärkningar är Johan Lundins avhandling ett kraft- och uthållighetsprov, som med hjälp av nätverksanalyser applicerade på ett lokalt material ger nya resultat – särskilt om man jämför med de resultat som tidigare generationers socialhistoriker redovisat. Trots omfånget är det en modern avhandling som borde läsas av många.

Björn Horgby

- 5 Så används begreppet till exempel av de uppsalensiska historikerna Ylva Hasselberg, Leos Müller och Niklas Stenlås.
- 6 Den mest kända "tillits"-forskaren är nog Robert Putnam, se hans båda böcker *Den ensamma bowlaren. Den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse*, Stockholm 2001, och *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*, Stockholm 1996. Om governance nätverk se Christian Skråders översikt "Governance Networks", i *Forskarskolan Demokratins villkor*, Örebro Universitet 2007. Skråder nämner som exempel Eva Sörensen & Jakob Torfing, "Theoretical Approaches to Governance Network Dynamics", i *Theories of democratic network governance*, (red.). Eva Sörensen & Jakob Torfing, New York 2007. Manuel Castells, *Informationsåldern. Ekonomi, samhälle och kultur, 2 upplagan*, Göteborg 2001.

Sociala konflikter och kulturella processer. Historia med människor i centrum

Nils Andersson, Lars Berggren & Mats Greiff, (red.)

MALMÖ HÖGSKOLA 2004, 304 s.

Profiler och elitisering av högskolor och institutioner är idag centralt i den akademiska värden, inte bara inom teknik och naturvetenskap. Ministrar och ledande högskolepolitiker önskar att även humaniora ska växla in på denna väg. Rektorer och ämnesföreträdare hakar på, mer eller mindre entusiastiska. Malmö högskola var tidigt ute, trots – eller kanske tack vare – sin ungdom, och här bestämde sig historieämnet tidigt för att försöka skapa en profil riktad mot socialhistoria och kulturanalys. Ett tidigt uttryck för detta är den lärobok för lärutbildningen som Lars Berggren och Mats Greiff gav ut år 2000.

Den intressanta och läsvärda antologin *Sociala konflikter och kulturella processer*, nr 2 i högskolans skriftserie "Skrifter med historiska perspektiv" är ett uttryck för samma ambition. I elva bidrag presenteras resultat av den kulturanalytiska forskningen vid högskolan. Som i många antologier växlar både bidragens ambitionsgrad och räckvidd. En del är sidoprodukter av större arbeten, en del är förstudier och skisser till nya forskningsfält. Redaktörerna betonar i sin inledning vikten av begreppen klass, genus, etnicitet och generation i historiestudiet. Förebilder som nämns är de engelska socialhistorikerna E.P. Thompson och Eric Hobsbawm samt de franska Annales-historikerna. Antologin vänder sig i första hand till en intresserad allmänhet och redaktörerna vill att resultaten ska ha en emancipatorisk funktion i form av identitetskapande och självförståelse. Med ett konsekvent tillämpat underifrån-perspektiv blir man medveten om den vanliga människans betydelse i historien och kan således handla själv, så är tanken.

Hur det socialdemokratiska kvinnoförbundet lämnade en stark antimilitarism för att acceptera ett frivilligt civilförsvarsarbete under

det allt starkare krigshotet mot slutet av 1930-talet skildras i Irene Anderssons intressanta bidrag. Förbundet betonade att anpassningen var tillfällig och i sin argumentering försökte man kombinera traditionella kvinnoområden som omvårdnad, livsmedel och hem med krav på kvinnligt ansvar och modern teknik.

Mats Greiff diskuterar i sitt bidrag i Thompsons och andras efterföljd hur fabriksarbetets tidsdisciplin förändrat arbetares och löntagares syn på arbete och fritid. Konkreta exempel hämtas från den nordirländska industristaden Lurgan. Greiff beskriver textilarbetarnas kamp runt sekelskiftet 1900 för rätten att komma för sent till arbetet och diskuterar varför arbetarna så småningom accepterade tidsdisciplinen. Han pekar på att en äldre arbetarkultur ersatts av en mer allmän konsumtionskultur som betonar höga löner och reglerad arbetstid. I resone-mangent finns något av det emancipatoriska perspektiv som framhålls i programförklaringen.

Ett bidrag som väcker mersmak är religionshistorikern Bodil Liljefors Perssons uppsats om hur mayaindianerna på Yucatánhalvön uppfattade den spanska erövringen. Hon tar sin utgångspunkt i postkolonial teori om "den andre" och undersöker historieskrivningen i religiösa texter från kristnade elitgrupper inom mayafolket. Hon visar att mayakulturen och religionen inte utplånades med den spanska erövringen utan snarast fortsatte i en späningsfylld och ofullständig förening med de kristna föreställningarna. Resultatet blev en religion och kultur som kunde fungera som uppmaning till både våldsamt uppror och till anpassning till kristendomen.

Fyra doktorander vid nationella forskarskolan har lämnat bidrag. Martin Kjellgren ifrågasätter uppfattningen att astrologin förlorade sin status på grund av den vetenskapliga revolutionen under 1500- och 1600-talen. Detta är en teleologisk syn som formats under tidigt 1900-tal. Han menar att astrologin och profeterandet både inom katolicismen och i den tidiga protestantismen hade en viktig och accepterad funktion, men att den från senmedeltiden kom att användas av kätterska och politiska upprorsrörelser som ville upprätta egalitära samhällen. Tryckteknikens utveckling gav spridning åt idéerna. Utifrån forskning om

Italien, England och de protestantiska delarna av Tyskland under 1500- och 1600-talen menar Kjellgren att astrologin och profeterande förvisades till marginalen av religionen genom ett gemensamt intresse från världsliga furstar och det klerikala ledarskapet i syfte att bevara samhällsordningen.

Stefan Nyzell pläderar i sitt bidrag för fruktbarheten av att använda begreppen kollektiv aktion och kollektivt våld för att förstå företeelser som kravaller och upplopp i modern tid. Begreppen hämtas från Charles Tilly. Utgångspunkt tas i de s.k. Møllevångskravallerna i Malmö 1926 och Marknadskravallerna i Eskilstuna 1937. Bidraget är huvudsakligen en genomgång av en del internationell litteratur. Helena Tolvhed gör en analys av ideologin i den svenska frisksportarrörelsen under 1930- och 1940-talen. Hon finner att rörelsen har stora likheter med både nazistiska och fascistiska rörelser och folkhemstidens människoideal. Här har jag många gånger svårt att följa författarens slutsatser utifrån den redovisade empirin. Snarast ser jag en rörelse som är sammansatt av en rad olika, bitvis helt motstridiga ideologiska element. Utifrån ett miljöhistoriskt perspektiv skriver Fredrik Björk. Han skildrar en tidig miljökonflikt på den skånska landsbygden i slutet av 1800-talet, mellan Wegehølm's gods och Hasslarps sockerfabrik om vattenrättigheter. Här stod fiske- och elproduktionsintresse mot industriintresse i en tid då föroreningar inte diskuterades i en miljökontext.

Idéhistorikern Nils Andersson tar i sitt bidrag upp det angrepp som Thompson 1978 riktade mot Louis Althusser i boken *The Poverty of Theory*. Oenigheten dem emellan var stor och rörde bland annat synen på ideologi och överbyggnad (i marxistisk terminologi), liksom människors erfarenhet och förmåga att handla utifrån egna intressen. Andersson menar att det finns likheter mellan de två och att en del av skillnaderna beror på de nationella politiska kontexter de två verkade i. Andersson tycks vilja "rehabilitera" Althusser efter Thompsons hårda angrepp, men kvar står dock en tydlig skillnad i synen på människans förmåga att uppfatta samhället och historien och hennes förmåga att själv välja sina handlingar.

I en forskningsdiskussion tar Monika Ed-

gren upp hur begreppen ålder och generation kan användas i historisk forskning. Hon menar att de har en given och värdefull plats vid sidan av och tillsammans med begreppen klass, kön och etnicitet när man vill studera hur maktförhållanden konstrueras och upprätthålls och hur social och kulturell förändring ser.

Ett för historiker sällan använt källmaterial är folkliga visor. Lars Berggren tar ett fräscht grepp med att använda dessa. Utifrån begreppen klass, etnicitet och genus diskuterar han den välkända amerikanska balladen *John Henry*, men drar även in annan populärmusik. Uppslaget är intressant och manar till efterföljd, även om jag inte blir helt övertygad av Berggrens resonemang. Berggren jagar framför allt klassaspekten i visornas tradering och olika versioner, men tycks förbehålla den för personer med riktig industribakgrund – inte arbetsskygga bluesångare med bakgrund i lant- och grovarbeten. Varför denna ständiga nedvärdering av icke-urbant arbete bland arbetslivsforskare? Är det möjligt för att klassaspekten inte är så urskiljbar för denna grupp och att de inte är lika ”klassmedvetna” som industriarbetare?

Ett annat förvånansvärt sällan använt historiskt källmaterial sätts i centrum för analysen av Roger Johansson: filmen. Han studerar tre dokumentärfilmer om begravningen av offren från ”Ådalskravallerna” 1931 och resultatet skulle kunna sammanfattas som tre helt olika filmerättelser: ”en manifestation för proletära soldater fallna i ett klasskrig”, ”en nationell sorgeshögtid” och ”en bred folklig hyllning”. Diskussionen är spännande och intressant, även om själva analyserna av filmerna sker lite godtyckligt. Film som historisk källa är fortfarande ett relativt nytt område för svenska historiker och här finns massor att göra.

Man kan således hålla med redaktörerna om att ämnesbredden är stor i inom historieämnen vid Malmö högskola. Inriktningen på socialhistoria framträder dock kanske inte så markant, som redaktörerna vill göra gällande, om man med det menar fokus på stora kollektiv i historien och historia underifrån. Tydligare är de kulturanalytiska perspektiven, men de delar man med stora delar av det övriga historikersamhället – inget fel i det. Huruvida kulturana-

lys i sig är emanciperande är jag mer tveksam till, i den betydelse redaktörerna menar, dvs. ett medvetandegörande om vanliga människors betydelse som historiska aktörer. De bidrag som kommer närmast denna ambition är kanske Mats Greiff's diskussion om hur vissa val medför icke avsedda konsekvenser (fast han inte använder detta uttryck) och Nils Anderssons teoretiska diskussion om Althusser och Thompson.

Bo Persson

Zwischen den Fronten. Positionskämpfe europäischer Intellektueller im 20. Jahrhundert, 2006

Ingrid Gilcher-Holtey, (Hrsg.)

AKADEMI VERLAG, BERLIN 2006, 434 s.

Den intellektuelle är en modern skapelse. Figuren dök upp tillsammans med ideologierna under 1700-talet, men namngavs och fick sin klassiska präglning av Zola under Dreyfusaffären på 1890-talet. Enligt denna gestaltning är den intellektuelle en social typ som agerar för att väcka opinion och påverka politiskt, vilket sker under åberopande av universella värden (sanning, frihet, rättvisa, jämlikhet) och legitimeras av ett anseende som vunnits inom konst, litteratur eller vetenskap. När postmodernismen på 1980-talet stack håll på de stora berättelserna följde den intellektuelle med i fallet, vilket till sist beseglades av realsocialismens sammanbrott i Östeuropa 1989–91 och ett galopperande mediesamhälle. Den intellektuelle hade spelat ut sin roll.

Denna mycket gångbara berättelse om den intellektuelles uppgång och fall finns det goda skäl att korrigera. Det menar i alla fall författarna till antologin *Zwischen den Fronten: Positionskämpfe europäischer Intellektueller im 20. Jahrhundert*. Ryktet om den intellektuelles död håller de för överdrivet och i sexton olika uppsatser anstränger de sig för att upptäcka en levande tradition och en vital intellektuell histo-

ria istället för att förklara varför den slocknade och dog ut. Tidsspannet är 1800- och 1900-tal. Frågor ställs om hur det klassiska idealet uppstått, använts och utvecklats samt hur det övertagits, tolkats och anpassats i Frankrike, Tyskland, Italien och Schweiz.

Anslaget är spännande och bidragen utmärks generellt av god beläsenhet, noggrannhet och empirisk akkuratess. Positivt är också det systematiska greppet på de intellektuellas historia och att texterna följer en gemensam linje i frågeställningar, metod och teori. Några bidrag fann jag särskilt intressanta. Redaktören Ingrid Gilcher-Holteys har som vanligt skrivit en tydlig och klagörande inledning och jag vill även uppmärksamma hennes analys av Bertholt Brecht, i vilken hon upptäcker en närmast postmodern föregångare till ett intellektuellt ideal som mer handlade om att skapa självreflexion och autonomt tänkande än att gå i bräsch för en viss klass. Henning Marmulla gör istället en analys av samarbetsvärdigheter kring etablerandet av en gemensam internationell tidskrift under tidigt 60-tal. Tyskarna föredrog en vedertagen författarcentrerad framställningsform, men fransmännen ville istället experimentera med ett öppet kollektivt skrivande. Författarsubjektet stod starkare i Tyskland än i Frankrike och därför gick projektet i stöpet. Det, enligt min mening, tyngsta bidraget i *Zwischen den Fronten* är Gisèle Sapiros undersökning av hur ett oppositionellt författaruppdrag konsoliderades i Frankrike vid början av 1800-talet. En maktkritisk författartyp gjorde sig trovärdig genom att uppvisa askes, originalitet och profetisk mission, och inte minst genom att av myndigheter ställas inför rätta. På den anklagades bänk konsoliderades ett heroiskt och manligt författarideal.

Pierre Bourdieu spelar en avgörande roll för analyserna i *Zwischen den Fronten*. Genomgående används hans teori och metodik för att klarlägga hur intellektuellas positioner på fältet korresponderar med ideologiska och politiska ställningstaganden. Men Bourdieu görs i dessa texter också till vittnesbörd om att den intellektuella gestalten fortfarande behövs och är möjlig. Redan under sin livstid hade Bourdieu kanaliserat förhoppningar om en vänster-intellektuell revitalisering och i Anna Boschet-

tis bidrag tas den tråden upp. Enligt Boschetti var Bourdieu unik eftersom han både underbyggde betydelsen av det intellektuella fältet som en behövlig motvikt mot politik, marknad och byråkrati, och skapade betingelser för intellektuell självreflexion. Genom att konstruera sitt intellektuella uppdrag på detta sätt skulle Bourdieu samtidigt som han kritiskt granskade utåt i sin metodik också ha byggt in spärrar mot de klassiska intellektuella missagen att låta sig lockas av universalistiska anspråk och profetiska positioner.

Men till slut tvingas man konstatera att den självreflexiva och kritiska sidan hos Bourdieu gärna hyllas i *Zwischen den Fronten* men långt ifrån alltid kommer till användning. Ett flagrant exempel är Markus Jochs analys av litteraturkritiska motsättningar kring den tidigare DDR-författaren Christa Wolf 1990. Joch gör sig själv till deltagare i debatten och frånkänner *FAZ*-recensenten Frank Schirrmacher rätten att bedriva kritik med motiveringen att denne skulle förhålla sig osjälvständig till konservativa lärofäder och aldrig ha tagit några egna risker. Den som argumenterar på detta sätt använder inte Bourdieus teorier för vare sig analys eller självreflexion utan istället som retoriskt slagträ. Häri ligger också ett problem med detta samlingsband: gränsen mellan vetenskaplig granskning och intellektuellt medskapande är flytande.

Jens Ljunggren

Finansfursten K.A. Wallenberg 1853–1938

Ulf Olsson

ATLANTIS, STOCKHOLM 2006, 503 s.

Så har då även Knut Agathon Wallenberg, KAW, fått sin biografi. Bankgrundaren André Oscars gärning har ju beskrivits i flera band av Göran B. Nilsson. Torsten Gårdlund har skrivit om vice häradshövdingen, Marcus Wallenberg den äldre. Den nu aktuella författaren, Ulf Olsson, har förut behandlat Marcus Wallenberg den yngre. Dessutom har Olle Gasslan-

der och Ragnhild Lundström skrivit viktiga verk om Stockholms Enskilda Bank i början av 1900-talet, och Gunnar Hoppe, Gert Nylander och Ulf Olsson har grundläggande behandlat Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse. Det finns många orsaker till de många böckerna om Enskilda banken och familjen Wallenberg. Viktigt är givetvis att familjens företrädare vill att denna historia skall skrivas och att här finns ett utomordentligt innehållsrikt och välordnat arkiv som står till forskares förfogande.

Än viktigare är dock att banken och dess nyckelpersoner varit av mycket stor betydelse för Sveriges utveckling. Personerna är dessutom fantasieggande, storslagna och kontroversiella. Det gäller alla de fem stora döda, André Oscar, Knut Agathon, Marcus, Jacob och Marcus, en kvintett som varit centralgestalter i Sveriges ekonomiska liv från 1850-tal till 1980-tal.

Privatpersonen KAW är förbluffande intressant. Han föddes utom äktenskapet, och det står antecknat i kyrkans dopbok att fadern var okänd, men strax efter födelsen legaliserade André Oscar sin förbindelse med sina barns mor, och därmed blev Knut en inomäktenskaplig son. Han hade tre helsyskon, men fadern hade också två barn med Knuts moster, och sedan – efter Knuts mors död – gifte André Oscar om sig med Anna von Sydow och fick ytterligare 14 barn. På detta sätt fick Knut en välmående men sträng ung styvmor. Vid elva års ålder sändes han till Württemberg och var där i tre år utan att få träffa sin far sin styvmor eller sina syskon. Efter hård fostran i Tyskland följde en än hårdare utbildning till sjöman och sjöofficer. De yttre konturerna av Knuts uppväxt kan tyckas ge en god grund för ett kraftigt uppror mot föräldraauktoriteten eller en för livet knäckt vilja, men inget av detta drabbade Knut. Han bevarade en stor lojalitet gentemot sina föräldrar, och ingen kunde klaga på hans viljestyrka.

För en person kunde han dock beklaga sig över sin hårda och ganska kärlekslösa barndom och det var inför sin blivande hustru Alice, som gav förstäelse och själv tidigt hade förlorat sin far. Knut och Alice skrev förälskat jollriga brev till varandra, och det var tydligt att Knut som i de flesta sammanhang var mycket män om att hålla fasaden, hade behov av att

tillsammans med hustrun få visa en barnslig och mycket tillitsfull sida. För alla de forskare som har anledning att känna tacksamhet mot Knut och Alice kan det vara intressant att veta att många i samtiden uppfattade Alice som en satkärning, att flera medlemmar i familjen Wallenberg såg henne som en uppkomling men att det mellan Knut och Alice synes ha funnits en livslång förtrohet, möjligen förstärkt av att de inte fick några barn tillsammans.

1877 lämnade Knut den sjömilitära banan för att ägna sig åt banken, och 1886, efter faderns död, blev han bankens chef. Fadern hade gjort en uppmärksam och delvis strålände karriär, men det var inte enbart en framgångssaga. Den ekonomiska krisen 1878–79 var nära att tvinga fram bankens konkurs. För Knut var det viktigt att den situationen aldrig skulle upprepas. Bankens konsolidering blev central.

Men Knut var också lockad av de spännande affärerna. Det visade sig redan 1889, då han drev igenom ett obligationslån som trots en motspänstig riksdag ledde till att ett nytt operahus kunde byggas. Detta blev början till ett stort engagemang från Knuts och Enskilda Bankens sida i obligationsaffärer. Statliga lån, både svenska och norska, placerades på de tyska och franska marknaderna, och Knut upparbetade ett stort och mycket viktigt internationellt kontaktnät. Både banken och han själv berikades av dessa obligationsaffärer. Den norska statens lån var politiskt känsliga, eftersom det sades att pengarna kunde användas till köp av vapen som kunde riktas mot Sverige.

En viktig samarbetspartner var bankiren Ernest Thiel, och en konkurrent och efter hand samarbetspartner var Louis Fraenckel. Båda dessa män var judar, och i tidens så kallade skämtteckningar underströks det judiska mycket kraftigt. Antikapitalismen var delvis antisemitisk, och antisemitismen kunde därför även drabba wallenbergarna och deras bank.

Knut Wallenberg är inte minst intressant för sina älsklingsprojekt. Främst bland dessa var Saltsjöbaden. Där engagerade han sig för att bygga upp ett samhälle med i centrum Saltsjöbadens Grand Hotell. Han lät bygga en järnväg med många tunnlar ut till den nya orten, och han var ordförande i järnvägsbolaget från dess början 1892 till sin död. Han skänkte en

kyrka till den nya församlingen. Där var Nathan Söderblom den främste rådgivaren när det gällde det teologiska programmet. Ferdinand Boberg var arkitekt, och Olle Hjortzberg och Carl Milles stod för den konstnärliga utsmyckningen. I kyrkan fick Knut och Alice sina gravkor.

Knut var under många år medlem av Stockholms stadsfullmäktige. Han spelade en avgörande roll för tillkomsten av Stockholms stadshus på den plats där Eldkvarn legat och brunnit. Men Ragnar Östbergs skapelse skulle bli dyr. Då bröt Knut det politiska motståndet genom att i en fullmäktigedebatt erbjuda sig att själv betala hela Gyllene Salen för att inte fattiga skattebetalare skulle stå för denna lyx. En affärsbekant (Louis Fraenckel) skulle finansiera inventarierna och den konstnärliga utsmyckningen.

1914–1917 skedde det märkliga mellanspel, då Knut var Sveriges utrikesminister. Till det yttre var det höjden på hans bana. Han var excellens och den förste ofrälse i Sverige som blivit utrikesminister. Men regeringens andre excellens rådde han inte på. Det var Hjalmar Hammarskjöld, en lysande jurist, framstående ämbetsman och en mycket stelbent politiker. I maktkampen mellan en representant för det gamla ämbetsmanna-Sverige och en företrädare för en dynamisk affärsvärld drog Knut det kortare sträet. Hammarskjöld mästade främst Storbritannien och undervisade hur handelspolitik skulle bedrivas. Resultatet blev handelskrig med ententen och hungersnöd i Sverige. Förmodligen hade resultatet blivit ännu sämre utan Wallenberg som utrikesminister.

Redan 1911 hade Knut lämnat den aktiva ledningen av Stockholms Enskilda Bank. Han blev ordförande i banken, och Marcus blev ny chef. 1917 förverkligade Knut och Alice sina planer på en donation till kulturella och vetenskapliga ändamål. Stiftelsen bildades, och den har utmärkts av en vilja att satsa på högkvalitativa ändamål och varit mycket beslutskraftig. Handelshögskolan i Stockholm tillhörde de instanser som tidigt fick anslag liksom Stockholms stadsbibliotek, signerat Gunnar Asplund. Sjöhistoriska och Tekniska museerna kom också till stånd tack vare Stiftelsen.

Knut fick vara med och ge anslag till några av mellankrigstidens främsta forskare, Manne Siegbahn, Hans von Euler och Herman Nilsson-Ehle. Beträffande Nilsson-Ehle gör Ulf Olsson ett av sina ytterst få faktamisstag och säger att denne växtförädlare erhållit nobelpriset.

I boken används väl det spännande material som Wallenbergsarkivet innehåller. Där finns bland annat en promemoria som avslöjar hur kritisk Marcus Wallenberg var mot sin halvbror Knut och ännu mer mot dennes hustru. Genomgående är att Marcus tyckte att Knut fått alltför mycken positiv uppmärksamhet och att han kunde fatta beslut på alltför lösa grunder. Ett exempel på det sistnämnda var att inom familjen Wallenberg med närmast affärsvänner var man oense om Saltsjöbadsprojektet. Frågan skulle dock avgöras före en middag på Täckas Udden, och Knut bestämde att den som kunde hoppa längst från badhustaket skulle få beslutanderätt i frågan. Ernest Thiel hoppade längst och han beslöt till förmån för projektet. Man kan dock gentemot Marcus säga att det var ett ganska charmigt sätt att fatta beslut, och möjligen visste Knut att Thiel var en god längdhoppare.

Ulf Olssons biografi är mycket välskriven. Författaren har nått en god balans mellan skildringen av personen KAW och beskrivningen av samhällets utveckling under den långa tid som huvudpersonen verkade. Han kommer den biograferade personen nära, dock inte närmare än källorna tillåter. Språket är njutbart och omdömena välvägdade. Ja jag går så långt att jag säger att även den person som inte är intresserad av K.A. Wallenberg och central ekonomisk historia kan gå till detta verk för att få ett åskådligt exempel på hur biografi kan skrivas när den är riktigt bra.

Sverker Oredsson

Vill ni se en stjärna? Kön, kropp och kläder i *Filmjournalen* 1919–1953

Eva Blomberg

NORDIC ACADEMIC PRESS, LUND 2006,

312 s.

Eva Blomberg har gjort en analys över hur artister framställs i *Filmjournalen* under tre decennier i *Vill ni se en stjärna? Kön, kropp och kläder* i *Filmjournalen 1919–1953*. Hur framställdes stjärnorna i reportagen? Hur samverkade text och bild? Fanns det skillnader i framställningen av kvinnliga och manliga artister, och vad säger det oss om den tidens föreställningar om relationer mellan könen? På vilket sätt skildrades stjärnorna i förhållande till sina roller? Hur skapades kön i texterna, och hur kopplades detta till etnicitet? Här är några av Eva Blombergs utgångspunkter. Hon har valt att skärskåda filmstjärnor eftersom de genom filmens och pressens utveckling under förra delen av 1900-talet kom att nå en långt större publik än tidigare stjärnor. Det övergripande syftet är att undersöka stjärnkulten så som den ser ut i *Filmjournalen*, och att granska själva tidningsproduktionen med dess texter och bilder. Det tredje syftet är att analysera hur artisterna själva ställt sig till medialiseringen och hur de lanserats. Här lyfts artisternas egna biografier fram.

Bokens kapitel är strukturerade som en föreställning eller filmproduktion. Efter inledande avsnitt om arbetsmarknaden inom artistbranschen i Sverige, filmtidningar i allmänhet, källmaterialet, metod, personlighetsbegreppet och teoretiska utgångspunkter, följer en analys med rubriker som "Iscensättning", "Föreställning", "Dramatisering", "Kostymering" och "Maskering". Eva Blomberg är inspirerad av Judith Butlers queerteori om kön/genus som iscensättningar genom upprepade handlingar. En aspekt som Blomberg också uppmärksammar är hur konsumtionen av filmer och filmstjärnor länkas samman med konsumtionen av varor som kläder och accessoarer. Konsumtionen i sig blir ett sätt att gestalta kön, klass,

sexualitet och etnicitet. Hon framhåller vidare att hennes angreppssätt är en kombination av innehålls- och diskursanalys. Nyckelbegrepp som används i *Filmjournalen* är typ, karaktär och personlighet. Med typ avses hur artister framställdes i pressen och i filmerna, exempelvis oskuldsfull ung flicka eller skurk. En karaktär inom filmens värld innebar en roll med ett brett känsleregister, något de flesta drömde om att få spela. För att få det behövdes en intressant personlighet. Andra nyckelbegrepp var naturlig/onaturlig samt svensk/utländsk.

Under undersökningsperioden anordnade *Filmjournalen* tävlingar för unga förmågor, som efterhand främst kom att inrikta sig mot kvinnor. Från och med 1930-talet kan man se hur den kvinnlighet som man eftersträvade i tävlingarna mer förknippades med det nationella, där det svenska stod för något sunt och naturligt. I 1953 års tävling skulle en idealisk kvinnlig filmstjärna även ha en sexuell attraktiv kropp, något som inte betonats lika mycket tidigare.

I kapitlen "Iscensättning", "Föreställning" och "Dramatisering" visar Blomberg hur journalister och artister skapade varandra genom det sätt artisterna intervjuades, och hur text och bild samverkade till att lansera en stjärna med en viss profil. Från och med 1940-talet kom privatlivet att bli viktigt i reportagen, något som inte var fallet på 1920-talet. Här finns också en viktig skillnad mellan kvinnliga och manliga stjärnor. Kvinnorna knöts gärna samman med det privata, med män och barn, där man ville visa hur aktriserna elegant klarade av att kombinera yrkesrollen med privatlivet. Eva Blomberg påpekar emellertid att man kan tolka det som att det privata offentliggjordes, privatlivet försvann till förmån för olika grader av offentlighet istället. Bildmässigt framkommer det att 1920-talets stjärnor framställdes mer androgynt, medan åtskillnaden mellan könen allt mer markerades från och med 1930-talet. Kläder, föremål och handlingar signalerade manligt eller kvinnligt, och den heterosexuella normen framställdes som självklar. Kvinnor och män fotograferades ofta också olika. En aktör hade i regel ansikte och händer i bildfokus, medan aktrisen skulle gestaltas genom sitt leende, sin kropp och sin blick.

En viktig markör är åtskillnaden mellan svenskt och utländskt. De svenska artisterna framställdes som just svenska, vilket innefattade att de var naturliga, vanliga kvinnor och män, som kombinerade sitt yrke med vanliga vanor. De tog hand om sina barn, myste framför brasan, bodde i röda stugor och semestrade vid havet, vilket skiljde dem från stjärnorna i Hollywood. I Sverige fanns inte samma lyx och glamour, och därmed inte heller samma förkonstling, var andemeningen. I avsnittet "Kostymering" framhålls det faktum att eftersom artisterna själva fick hålla sig med en garderob som skulle passa för deras filmroller, investerade de både i en viss filmpersonlighet och i en karriär med hjälp av kläderna. Klädernas roll i skapandet av rollen var utomordentligt viktig, och en betydande utgift för en ung stjärna på uppåtgående.

Vill ni se en stjärna? Kön, kropp och kläder i Filmjournalen 1919–1953 är en läsvärd bok där vi får följa många av stjärnorna från förra och mellersta delen av 1900-talet. Tutta Rolf, Annalisa Ericson, Sickan Carlsson och Jarl Kulle passerar revy, tillsammans med många artister som idag snarast hamnat i de bortglömda skara. Resultatet är kanske inte alltid så oväntat: den heterosexuella normens självklarhet, åtskillnaden mellan kvinnligt och manligt samt idealiseringen av det svenska förvånar inte. Men att stjärnornas privatliv inte var intressant på 1920-talet, och att artisterna länge fick bekosta sin scengarderob själva, tillhör nog det som inte är allmänt känt. Likaså var det givande att få ta del av hur fotograferingen av de berömda förändrades, också en följd av fotografikonstens tekniska utveckling. Bokens struktur med avseende på kapitelrubrikerna överensstämmer väl både med innehållet och med Judith Butlers teoretiska begrepp om iscensättningen och handlingarnas betydelse för formandet av kön.

Eva Helen Ulvros

Sveriges tyskgruvor. Tyskägda gruvor i Sverige under andra världskriget

Martin Fritz

SEKEL BOKFÖRLAG, LUND 2007, 77 s.

Martin Fritz, ekonomhistoriker i Göteborg, har skrivit standardverket om den svenska järnmalmsexporten till Tyskland under andra världskriget, *German Steel and Swedish Iron Ore 1939–1945*. I den föreliggande boken gör han en snabb summering av läget. Under 1930-talets sista år svarade den svenska malmen för drygt 40 procent av konsumtionen i det dåvarande Tyskland. Under krigsåren 1941–43 blev denna andel lägre, drygt 25 procent, då dels den inhemska produktionen ökade, dels även de franska malmerna stod till Tysklands förfogande. Men Fritz gör tillägget att den svenska malmen var av särskilt hög kvalitet och att på grund av svensk malmexport mindre tysk arbetskraft behövdes för malmbrytning och transport. Till Fritz kommentarer kan läggas att Storbritannien senhösten 1939 godkände omfattningen av den svenska järnexporten till Tyskland.

Vad Martin Fritz gör i sin nyutkomna bok är att han specialgranskar de gruvor som ägdes av tyska intressenter. Dessa gruvor ökade i omfattning åren 1938 och 1939 i och med att Österrike och Böhmen/Mähren lades till det Tyska riket. De tyskägda gruvorna stod för åtta till nio procent av den svenska järnmalmsexportationen och för tio procent av den svenska exporten.

Tyskgruvorna kan indelas i två grupper, gruvor i Mellansverige, främst i Ludvikatrakten, samt en gruva i norr, Koskullskulle, nordost om Malmerberget. Tyskägandet var inte en ny företeelse utan gick tillbaka till tiden före första världskriget. Bakgrunden då liksom under 1930-talet var att den tyska stålindustrin ville vara tillförsäkrad tillgång på järnmalm oberoende av konjunkturer. Intressant är att ett tyskbolag i Mellansverige också ägde 40 procent av aktierna i Smälands Taberg. Där hade järnbrytningen legat nere sedan sekelskiftet 1900.

Under perioden 1937–1946 bröts åter malm, trots att järnhalten endast var cirka 30 procent. Den nya brytningen orsakade oro för områdets naturvärden.

I Koskullskulle var järnmalmen av högre kvalitet än i tyskgruvorna i Mellansverige. Där var också ansvarighetsförhållandena ovanligt komplicerade. Gruvan ägdes av aktiebolaget Freja, som i sin tur ägdes av Witkowitzbolaget i Ostrava i Mähren. En huvudägare i Witkowitz var den judiska bankfamiljen Rothschild. Denna familj lyckades överföra aktierna till England. Det blev sålunda ett engelskägt tyskt bolag som lydde under svensk lag.

Martin Fritz summering blir att de svenska intressena i de tyskägda gruvorna var starka och att inga särskilda eftergifter gjordes åt de tyska ägarna eller åt något nazistiskt inflytande.

Även tyskgruvornas efterkrigshistoria är intressant. Den svenska staten lyckades hävda sitt intresse gentemot amerikanska försök att ta över gruvorna. Flertalet av de mellansvenska gruvorna övertogs av AB Statsgruvor, och vd blev den tyskfödde Hermann Hennemann, tidigare chef för en grupp av tyskgruvorna. Den nya konstruktionen var dock temporär. 1979 nedlades driften av de sista ”tyskgruvorna”. För Koskullskulles del fann de svenska förhandlarna det vara särskilt angeläget att den kommunistiska staten Tjeckoslovakien inte skulle bli ägare. Gruvan gick i stället till LKAB, som sedan drev verksamheten till 1976.

Martin Fritz studie visar vad som kan vinnas med en koppling mellan företagshistoria, nationell ekonomisk historia och diplomatisk historia.

Sverker Oredsson

Bergslagsidentitet i förändring: En forskningsresa i tid och rum

Sune Berger, Mats Lundmark, Thord Strömberg, (red.)

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET I ÖREBRO

2006, 194 s.

Boken är den första i en nystartad skriftserie om Bergslagsforskning och syftar till att vara fora för ett nybildat nätverk som vill förnya forskningen om Bergslagen med fokus på åren från slutet av 1960-talet fram till vår egen samtid. Den första publikationen är ett resultat av forskarkursen *Det globala Bergslagen* där nio doktorander från skilda lärosäten och skilda ämnesområden som historia, ekonomisk historia, kulturgeografi, socialantropologi och statsvetenskap deltog. Uppsatserna i antologin är alla ett resultat av kursen.

I antologins inledande uppsats av doktoranden i kulturgeografi Max Jakobsson diskuteras reproduktion och förnyelse av regional identitet i Bergslagen. Han poängterar inledningsvis att bristen på problematiseringar av identitetsbegreppet inom forskningen resulterat i vanliga men alltför lättvinda sammankopplingar av region och identitet. Jakobsson visar på svårigheterna med att definiera Bergslagen som en region med egen identitet. T.ex. är det en närapå omöjlig uppgift att avgränsa Bergslagen geografiskt. Jakobssons slutsats är att Bergslagen snarast bör förstås som en social konstruktion. En region som är under ständig omvandling och omförhandling.

Lena Hallberg, doktorand i historia vid Örebro universitet diskuterar utifrån tidigare forskares definition av begreppet bruksanda, när och på vilket sätt övergången från en auktoritär patriarkal samhällsordning till en mer modern bruksanda skedde och vad som skiljer de två epokena åt. Hon visar, inte överraskande, att det finns många olika tolkningar av bruksandans innebörd. Hallberg ser, vilket jag finner klokt, en del av lösningen på problematiken i en periodisering. En förändring av begreppsinnhållet skall ses som en process över tid. Först då kan bruksandans dynamik och förändring fångas.

Två andra doktorander i historia, Anna Pettersson och André Ahlin, är inspirerade av tidigare forskartjänster och söker efter förbindelser mellan brukssamhället och folkhemmet. Anna Pettersson ställer frågan om bruksandan kan ses som en föregångare och inspirationskälla till idén om det svenska folkhemmet. Ahlin frågar om man kan se patriarkalismen som bryggan vilken sammanband den förindustriella bruksorganisationen och det svenska folkhemmet. Pettersson pekar bland annat på vikten av att fundera över begreppen samförstånd och samarbete. Det är lika vanligt som onyanserat att använda dessa begrepp som synonymer. Det skall bli intressant att ta del av Petterssons avhandling där en central fråga är vad efterkrigstidens förändrade välfärdspolitik innebär för bruksorter där bruksföretagen tidigare hade haft ett stort samhällsansvar. En sådan undersökning bör kunna ge nya perspektiv på den påstådda förbindelsen. Ahlin lanserar en hypotes om att förbindelsen går att finna i demokratins genombrott vilket gav de fackliga organisationerna möjlighet att delta i arbetet för bruksinvånarnas gemensamma bästa. De fackliga organisationerna påverkades av den kontext de verkade i vilket betydde att de patriarkala relationerna också återfanns i de fackliga organisationerna.

Anna Brismark, doktorand i ekonomisk historia vid Uppsala universitet, diskuterar om bruksandans påstådda akademikerförakt och utbildningsfientlighet är en förklaring till den låga utbildningsnivån vid Bergslagens bruksorter. Möjliga hinder som identifieras är brukssamhällets sociala struktur med tydliga "klasskillnader" och att utbildning inte värderas särskilt högt till skillnad mot ett "riktigt arbete". Brismarks ansats är intressant och visar på behovet av mer forskning.

I Stefan Backius bidrag, även han doktorand i historia, problematiseras Bergslagens bruksorters historia med utgångspunkt i den mobilisering som skedde i samband med nedläggningarna i Vikmanshyttan och Norberg på 1970- och 1980-talen. Om jag förstått Backius rätt tycker han sig identifiera ett framträdande mönster där folkliga mobiliseringar sågs som hotfulla och problematiska. Folkliga mobiliseringar skulle kontrolleras av företaget och fack i

institutionaliserade former. Den folkliga kampen i Vikmanshyttan visade, menar Backius, på en tydlig spricka i den påstådda bruksandan skapad i konsensus.

Det kanske intressantaste bidraget är en längre text av Susanna Lundberg doktorand i sociologi. Hon tar sin utgångspunkt i reportageboken "Stålbadet i Degerfors – en lönsamhet till döds". Syftet är att mot bakgrund av nedläggningen av stålverket i Degerfors diskutera dels järnbruksarbetarnas gruppidentitet dels hur omvärlden beskrivs och vilka krafter som utmålades som hotet mot Degerfors arbetare och orten Degerfors. Uppsatsen är underhållande och visar på intressanta resultat. Degerforsarna ser sig som moraliska kämpar för och försvarare av den goda marknadsekonomi och som folkhemmets väktare då de anser sig förfoga över både kunnskap och solidaritet. Hotet mot Degerfors finns bland ägarerna, LO-ledningen, politiker och i Stockholms medelklass. Hjältarna är det lokala fackets ledning och järnverksarbetarna som kämpar för kvinnor, barn och hembygd, väl att märka inte *med*.

Mona Hedfeldt doktorand i kulturgeografi, diskuterar i sitt bidrag Berslagsfrågor utifrån ett genusperspektiv. Frågor som diskuteras i uppsatsen är utflyttning som strategi för kvinnorna i Bergslagen, kvinnors arbete och på vilket sätt Bergslagen kan sägas representera en region med ett traditionellt genuskontrakt. Hedfeldt problematiserar utifrån tidigare forskning bland annat företagsklimatets inverkan på lokala och regionala genuskontrakt. Slutsatsen blir att här krävs mer forskning om kvinnors företagande för att undersöka relationen mellan å ena sidan goda respektive mindre goda företagsklimat, å andra sidan traditionella och jämställda genuskontrakt. Uppsatsen tillhör ett av de mer intressanta bidragen.

I det avslutande bidraget i antologin av Linus Karlsson, doktorand i historia vid Göteborgs universitet, jämförs och diskuteras orsakerna till två omfattande omvandlingsprocesser i Bergslagen, nämligen Bruksdöden ca 1850–1914 och stålkrisen på 1970- och 80-talen, dess offer och konsekvenser för den berörda lokalbefolkningen. Några egentliga nyheter bjuder väl inte uppsatsen på men är en väl genomförd sammanfattning av de likheter

och skillnader som tidigare forskning visat bekräftande mönster i orsaker, offer och konsekvenser av de två omvandlingsprocesserna. Ett annat resultat är också att Karlsson med sin genomgång visar på områden i bruksforskningen där det råder uppenbar brist på kunskap.

Sammanfattningsvis kan konstateras att kvaliteten på bidragen till antologin är ojämn. Det framgår klart att ambitionsnivån hos deltagarna i kursen har varierat. Här finns uppsatser som verkar ha tillkommit i hast och som är att betrakta som sammanfattning av rådande forskningsläge. Jag finner inte detta särskilt anmärkningsvärt med tanke på att bidragen är författade som examinationsarbeten inom kursen. Några bidrag lyckas dock överskrida tidigare forskningsläge och ge nya perspektiv.

Christer Ericsson

Ideology and Challenges of Political Liberalisation in the USSR, 1957–1961. Otto Kuusinen's "Reform Platform", the State Concept, and the Path to the 3rd CPSU Programme

Jukka Renkama

BIBLIOTHECA HISTORICA 99, SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA HELSINKI
2006, 396 s.

Det är knappast någon överdrift om man påstår att Otto W. Kuusinen var och fortfarande är en omstridd historisk person i sitt hemland – om man nu ska beteckna Finland, där han föddes 1884, som hans hemland. Han var visserligen redan som 20-åring en ledande representant för den finska socialdemokratis vänsterflygel och han satt för socialdemokratin i finska parlamentet. Men efter den röda sidans nederlag i inbördeskriget 1918 flydde han till Ryssland, där han var verksam i olika politiska funktioner, bl.a. som en av Kominterns ledande representanter. Hans namn förknippas framför allt med den s.k. Terijokiregering-

en. I början av finska vinterkriget 1939/40 utsåg Stalin honom till statsminister i denna mario-nettregim. Som en av Stalins handgånge män – och en av de få som lyckades överleva utrensningarna – valdes Kuusinen 1952 in i det sovjetiska partiets presidium, men fick lämna posten efter diktatorns död året därpå. Han dog i Moskva 1964 och begravdes vid Kremlmuren.

Bilden av Kuusinen som en femtekolonna-re och trogen stalinist är enligt Juha Renkama fortfarande helt dominerande bland den historiskt intresserade allmänheten i Finland – och förmodligen även i Sverige. Men det finns också en annan bild. Mot ovan skisserade karaktäristik kan det förvåna att det var just några av Gorbatjovs intellektuella följeslagare som under perestrojkaperioden berömdes Kuusinen, kallade honom mentor och intellektuellt sofistikerad.

Enligt författaren var Kuusinen den främsta ideologiska hjärnan bakom "avstaliniseringen" och den "liberala" reformperioden under Chrusjtjov. Kuusinen's fokus var helt inriktat på att ersätta "proletariatets diktatur" med en "hela folkets stat" eftersom den förra fungerat som legitimationskälla för massterrorn. Det nya statskonceptet skulle öppna vägen för en demokratisering av det sovjetiska systemet.

Renkama sammanfattar Kuusinen's teoretiska och ideologiska texter under perioden 1957–61 som en "reformplattform". Författaren pekar också på avgörande motsägelser i Kuusinen's ideologiska uppfattningar och på "dubbla budskap" i dennes offentliga och privata framträdanden, vilket bidrog till hans partiella misslyckande. Proletariatets diktatur ersattes visserligen i 1961 års partiprogram med "hela folkets stat" och stalinismens värsta våldsmetoder upprepades inte; men den "socialistiska demokratiseringen" förhindrades av en re-dogmatisering som ägde rum under Bresjnev. Renkamas avhandling visar således hur starka de antireformistiska krafterna fortfarande var, men han insisterar samtidigt på att vissa positiva förändringar ändå skedde.

Undersökningen är i stora delar mycket väl genomförd, men samtidigt som den presenterar intressanta analyser och en ibland alltför stor detaljrikedom saknas viktiga referensramar och kontextualiseringar för att kunna för-

stå och bedöma den faktiska vikten av Kuusinsens personliga insats. Här måste först och främst påpekas att hela undersökningen framstår som märkligt abstrakt. Teori- och ideologitvecklingen tecknas utan någon koppling till den underliggande socioekonomiska, kulturella eller socialpsykologiska verkligheten. Varför blev Kuusinsens "reformplattform" inte förverkligad? Berodde det enbart på dogmatikernas ideologiska motstånd? Eller visade sig den sovjetiska verkligheten och de människor som under fyra decennier präglats av denna verklighet inte mottagliga för en sådan reform? Författaren går inte in på denna fråga utan tar i stället sin tillflykt till den abstrakta förklaringsfaktorn "tiden": Plattformen föll för tidens tand.

Renkamas idéhistoriska studie innehåller flera komparativa delstudier. Så jämförs t.ex. den tidiga marxist-leninistiska statsuppfattningen med de socialdemokratiska kritikerna Kautskys och Bernsteins uppfattningar men utan att Renkama går in på den inomkommunistiska kritiken. Sådana framstående kritiker av det sovjetiska styrelseskicket som Kuusinsens samtida Rosa Luxemburg, Antonio Gramsci eller Georg Lukács nämns inte ens med namn. Över huvud taget saknas hela den "västliga marxismen" med dess viktiga teoretiska verk på stats- och demokratiteorins område. Med tanke på den metod författaren har valt framstår dessa "luckor" särskilt graverande. Inspirerad av R.G. Collingwoods bok *The Idea of History* (1946) utgår författaren från ståndpunkten att historikern måste "approach sources as answers to questions" och att svaren som källorna ger är beroende av frågeställarens förkunskaper. Ju allsidigare dessa är desto fler och mer relevanta frågor kan ställas. Men utan viktig kunskap på den marxistiska statsteorins område har författaren svårt att ställa sig utanför Kuusinsens marxist-leninistiska horisont och problematisera den med relevanta frågeställningar.

Särskilt problematiskt är Renkamas val att börja undersökningen med "a fresh start in June 1957", som motiveras av att Kuusinen i källmaterialet just då framträdde för första gången som Chrusjtjovs ideologiska vapen-dragare. Med valet av denna startpunkt klipper

författaren av banden till tidigare diskussioner i den kommunistiska rörelsen och förmedlar intrycket av att hela reformprocessen skulle ha inletts först då, att allt som sades från och med 1957 var nytt och aldrig hade tänkts eller sagts tidigare. Men så var det sannerligen inte, speciellt inte under åren 1943–47. På teoriutvecklingens område skulle jag främst vilja nämna Lukács som i sina demokratiteoretiska skrifter efter 1943 gick mycket längre och djupare än Kuusinen. Lukács gav teoretiskt uttryck för en dominerande politisk strömning i den kommunistiska rörelsen vid denna tid – i både väst och öst. Även i det svenska partiet rörde sig diskussionerna om samma problematik som Kuusinen långt senare behandlade i sin plattform, nämligen att ersätta proletariets diktatur med en "demokratisk statsmakt under arbetarklassens ledning". Dessa diskussioner kvästes av det kalla kriget och Kominforms bildande 1947. Men de återkom med våldsam kraft efter SKUP:s 20:e kongress på våren 1956 och händelserna i Ungern hösten samma år.

Det är svårt att förstå varför Renkama helt bortser från betydelsen av detta årtal för den kommunistiska rörelsen, men även för den sovjetiska utvecklingen och Kuusinsens agerande i den. Enligt historikern och dåvarande medlemmen i det brittiska kommunistpartiet Eric Hobsbawm finns det två "Tio dagar som skakade världen" i den revolutionära rörelsen under det gångna seklet: Oktoberrevolutionens dagar, som beskrivs i John Reeds bok med denna titel, och SUKP:s 20:e kongress. Båda dessa händelser delade rörelsen "suddenly and irrevocably into a 'before' and 'after'". För att uttrycka det kort och koncist, sammanfattar Hobsbawm, så skapade Oktoberrevolutionen den kommunistiska världsrörelsen, och den 20:e kongressen förstörde den (*Interesting Times*, London 2002, s. 2).

Kritiken av stalinismen, analysen av dess samhällseliga orsaker och därur emanerande krav på nödvändiga förändringar av det sovjetiska systemet var mycket mer djupgående i kommunistpartier i väst än i det sovjetiska partiet. Klarast i sin analys var den italienska partiledaren Palmiro Togliatti som i juni 1956 betecknade vissa aspekter av den sovjetiska verkligheten som "degenererade", vilket ledde

till skarpa sovjetiska protester. Men samtidigt skapade denna kritik ett förändringstryck som kunde utnyttjas av de sovjetiska reformkrafterna kring Kuusinen.

Mot denna bakgrund verkar Renkamas avslutande konstaterande att kravet på avskaffandet av proletariats diktatur "proved to be Kuusinen's single most lasting contribution to Marxist-Leninist theory" och att han i det hänseendet skulle vara "a unique communist Leader-ideologist" som minst sagt överdrivet. Det fräntar emellertid inte Kuusinen hans förtjänster, men de ligger på ett annat plan. Som Renkama framhäver var "avstaliniseringen" inte en självgående process, utgången var 1957 inte given. Det krävdes faktiskt modiga insatser för att förhindra "a fundamental return to Stalin-like dictatorial and blood-drenched rule". Att författa reformplattformen, understryker Renkama, "was not a hobby to 'fill the empty evenings'", utan en allvarlig bedrift som, mot bakgrund av regimens natur, kunde ha hotat hans position och privilegier – både politiskt och privat.

Det är också på detta plan en avhandlingens förtjänster ligger: Genom att lyfta fram Kuusinen's insats för att kapa banden till det mörka förflutna genom att "courageously" ifrågasätta många av dogmerna och genom att skapa "a vital theoretical justification for post-Stalin society" förvandlar Renkama honom från en "paria" till en motsägelsefull politisk aktör som hade formats i den period under det gångna sekel som Hobsbawm betecknar som "katastrofernas tidsålder". Kuusinen bidrog till att nedmontera det våldssystem som han tidigare själv hjälpt till att bygga upp. Ett stoff för en dramatiker!

Werner Schmidt

Makten över barnen. Tvångsomhändertagande av barn i Sverige 1928–1968

Maija Runcis

ATLAS, STOCKHOLM 2007. 288 s.

I likhet med Runcis avhandling *Steriliseringar i folkhemmet* från 1998 riktas i denna studie intresset mot förhållandet stat-individ ur ett historiskt perspektiv. Här vidgas dock detta förhållande till att omfatta hela det komplicerade nät av relationer som under 1900-talet växer fram mellan den moderna välfärdsstaten och familjen. Studien ger en värdefull inblick i många av de frågor som berör folkhemmets myndighetsutövning, tvångsomhändertagande av barn och vanmäktiga föräldrars kamp för att få behålla sina barn. Runcis är framför allt intresserad av i vilken mån föräldrarna har möjlighet att påverka beslut som om avgörande ingripanden i deras liv, och vilka olika "handlingsstrategier" som var gångbara under olika skeden under perioden. På en mer övergripande nivå knyter studien an till angelägna frågor om individens rättigheter och friheter i förhållande till dominerande föreställningar om "det allmänna bästa" och "barnets bästa".

Studien bygger på tre typer av källmaterial: arkivmaterial från regeringsrätten, tidskriftsartiklar och officiellt tryck. Huvudsakligen behandlas socialdepartementets regeringsrättsakter som innehåller barnavårdsnämndens utredningar om specifika barns situation och motiven till ingripanden, föräldrars klagobrev samt regeringsrättens sammanställningar och beslut i olika ärenden. Tidsperioden som omfattas är 1928–1968 och Runcis har valt att undersöka samtliga akter vart tionde år under perioden, vilket innebär en granskning av totalt 433 akter. Runcis kontextualiserar sin studie framför allt med hjälp av socialpolitik- och välfärdsstatsstudier av forskare som Staffan Förhammar, Anders Berge och Kjell Östberg. Perspektivet som företräds i studien – den lilla människans hjälplöshet i förhållande till den stora (socialdemokratiska) statens olika åtgärder – ligger annars nära Yvonne Hirdmans i

hennes *Att lägga livet tillrätta. Studier i svensk folkhemspolitik*, från 1989, även om denna bara nämns i en not i inledningskapitlet.

Tidsperioden och källmaterialet innebär att vi får följa en intressant administrativ utvecklingslinje i det svenska samhällsbygget när det gäller makten över barnen: från lokalsamhällets struktur där prästen, läraren och läkaren – tillsammans med de förtroendevalda – var de självskrivna auktoriteterna, genom kommun-sammanslagningar och centralisering som efterhand ledde till tjänstemannadrivna byråkratier, där besluten fattas av myndigheter med stöd av barnpsykiatrisk expertis. Från ideell och filantropisk verksamhet till statlig och professionell således. Under perioden urskiljer Runcis olika "handlingsstrategier" som föräldrar tagit till när deras barn riskerat att omhändertas av myndigheterna. Exempel på sådana strategier är "det blödande hjärtats strategi", som handlar om återopande av moderskärlekens och familjebandens betydelse samt "anpassning och arbete", vilket syftar på föräldrars löfte om att anpassa sig till samhällets normer för ett normalt familjeliv. Slående är dock hur ovanligt det är att de klagande föräldrarna får rätt gentemot myndigheterna, och när de någon gång får det kan man ofta misstänka att de har backats upp av personer som har lärt sig myndigheternas koder och vet hur man ska lägga orden för att få gehör för sina krav. När man lägger ihop de många olika och levande berättelserna som redovisas i Runcis studie framträder en relativt entydig bild av vanmäktiga individer som kämpar en mycket ojämn kamp med staten. Denna bild av medborgarnas förhållande till staten problematiseras tyvärr inte av författaren, bortsett från en ganska allmän diskussion om emancipations- kontra kontrollperspektiv på välfärdsstaten i inledningskapitlet, perspektiv som dock inte utvecklas närmare i bokens empiriska kapitel.

Förtjänsterna med denna studie är flera. Den är ett viktigt bidrag till det svenska folkhem-mets historia där farorna med välfärdsstatlig maktutövning synliggörs och problematiseras med utgångspunkt i medborgarnas handlingsutrymme. Insikten om att viljan att skapa det goda samhället också kan omfatta kontroll, normalisering och till och med rättsövergrepp

utgör en hälsosam påminnelse om maktdimensionerna i aldrig så aktningvärda hjälp- och stödinsatser. Välfärdsstaten, som skulle innebära förbättrad levnadsstandard, lika möjligheter för alla, ökade friheter för individen och så vidare, innebar samtidigt ett slags standardisering av medborgarnas liv där många outtalade normer för vad som kan anses vara normalt och acceptabelt, rätt och riktigt spelat stor roll för hur människors liv utformats. Runcis studie visar bland annat hur tvångsomhändertaganden av barn var ett sätt för myndigheterna att uppfostra arbetarklassens familjer och sedeslösa kvinnor i enlighet med medelklassens normer, även om man anförde helt andra skäl som motiv för ingreppen. Ett annat viktigt bidrag är synliggörandet av "barnets bästa" som ett politiskt slagträ. Makten över barnen handlar i hög grad om vem som innehar tolkningsföreträdet i de frågor som rör barns liv och levnadsförhållanden. Runcis studie visar att denna tolkningsmakt har utgått från olika normer och intressen under perioden och att bakom det vetenskapliga, professionella eller politiska språkbruket finns mer eller mindre uttalade moraliska drivkrafter. Experternas betydelse för myndighetsutövningen kan således ses som en sorts förvetenskapligad moral snarare än en rationell maktutövning som vilar på den objektiva sanningens grund.

Förutom en lite snärig och byråkratisk prosa ligger studiens brister i den vaga hanteringen av teoretiska perspektiv, framför allt när det gäller maktfrågorna samt en viss begreppsli-ga oreda. Runcis knyter i inledningskapitlet an till Michel Foucault och den dynamiska syn på makt och maktutövning som förknippas med honom. Det är emellertid svårt att hitta spåren av dessa perspektiv i bokens undersökande delar. Det teoretiska perspektivet i undersökningen ligger betydligt närmare Walter Korpis maktresursteori än Foucaults. Den senares tankar om "pastoral makt" hade annars varit användbara för att belysa övergången från filantropi till socialpolitik under perioden och det faktum att en viss form av kyrklig moral och maktutövning lever vidare efter denna övergång men i nya former. Problemet med "handlingsstrategier" som svårligen kan visas vara medvetna strategier för aktörerna själva skul-

le också kunna belysas av Foucaults diskursiva perspektiv och hans beskrivning av "strategier utan strategier".

När det gäller den begreppsliga oredan så handlar detta framför allt om en olycklig sammanblandning av begreppen stat och samhälle, begrepp som genomgående används som synonymier i Runcis studie. Det är mycket tal om "samhällets ingripande" i denna studie när statliga ingrepp avses. Samhällsbegreppet befinner sig rimligtvis på en mer övergripande nivå än statsbegreppet och omfattar långt mer än bara statliga myndigheter och de verksamheter som är förknippade med dessa. Den här begrepps-sammanblandningen är förvisso relativt vanlig i den svenska debatten – den vore närmast omöjlig i exempelvis den amerikanska – men den blir problematisk i en vetenskaplig studie om relationen stat-individ.

De ovanstående bristerna tar dock inte på något sätt bort det faktum att Maija Runcis har lämnat ännu ett viktigt bidrag till studiet av relationen stat-individ och att boken är väl värd att läsas och diskuteras av alla som är intresserade av frågor kring välfärdsstat, maktutövning, föräldrar, barn och familj.

Jonas Qvarsebo

Form Korea and Suez to Iraq. Half a Century of United Nations Conflict Management

Tommie Sjöberg

SEKEL BOKFÖRLAG, LUND 2006, 676 s.

Förenta Nationerna har sedan sitt grundande 1945 haft som första och främsta uppgift att bibehålla freden. Världen har sedan dess, som bekant, inte varit befriad från väpnade konflikter och krig. Sedan 1945 har över hundra större konflikter ägt rum som uppskattningsvis bragt 20 miljoner människor om livet. FN som konfliktlösare har under denna tid uppvisat varierande engagemang, ibland resolut som i Kuwaitkonflikten 1991, ibland undfallande som i Rwanda 1993–94. Hur kommer det sig att FN kunnat agera med lyckat resultat i somliga kon-

flikter samtidigt som andra inte kan beskrivas på annat sätt än totala misslyckanden? Denna är den övergripande frågan i Tommie Sjöbergs omfattande bok om FN som konfliktlösare.

Metoden för undersökningen är komparativ. Med avstamp i välriktad kritik mot statsvetenskapens generaliseringar baserade på kvantitativa data, argumenterar Sjöberg för nyttan av djuplodade analyser av ett mindre antal fall vilket lägger en bättre grund för jämförelser över tid. Som en del av utmaningen av statsvetenskapen har Sjöberg valt de tre fallen Korea (1950–53), Suez (1956) och Persiska viken (1990–2003) då de alla genomgående i litteraturen beskrivs som lyckade FN-operationer. De tre fallen erbjuder även viktiga punkter av jämförelser då de representerar olika typer av konflikter, olika metoder för konflikthantering och skillnad i historisk kontext.

För att över huvud taget kunna besvara frågan tar sig Sjöberg på ett strukturerat sätt inledningsvis igenom FN-systemets snariga struktur och går igenom de tre huvudsakliga aktörerna, säkerhetsrådet, generalförsamlingen och generalsekreteraren samt deras tänkta och roller i en konflikthanteringssituation. En välbehövlig och tydlig begreppsutredning som fastslår skillnaden mellan FN:s huvudsakliga konflikthanteringsmetoder hjälper läsaren att på ett effektivare sätt ta till sig de empiriska kapitlen. Sjöberg utgår ifrån FN-stadgans kapitel VI, som beskriver de fredliga metoderna att lösa en konfliktsituation inkluderande förhandlingar och ekonomiska sanktioner, samt kapitel VII som legitimerar FN:s fredsframtvingande metoder. Inget av de tre fallen uppvisar någon större framgång för metoderna under kapitel VI, något Sjöberg förklarar med en bristande politisk vilja bland de ledande FN-medlemmarna snarare än brister i metoderna som sådana.

De tre fallen Korea, Suez och Irak behandlas ingående, strukturerat och med en ansenlig mängd citat och hänvisningar. De fylliga, uppsummerande avsnitten efter varje fall, tillsammans med de inledande och avslutande kapitlen, gör det lätt för läsaren att tillgodogöra sig resultaten. Materialet rör sig till största delen om privat såväl som offentlig korrespondens mellan politiker, FN-sändebud och FN-tjäns-

temän, officiellt FN-material och memoarer av de inblandade beslutsfattarna.

Sjöberg konstaterar att de två fredsframtvängande operationerna i Korea och Irak, såväl som den fredsbevarande operationen i Suez karaktäriseras av tydligt amerikanskt ledarskap och egenintresse. FN:s resoluta och snabba ingripande i Korea var helt i linje med amerikansk kallakrigsstrategi. Då det under tiden för Koreakonflikten inte fanns något reellt motstånd i Säkerhetsrådet (Sovjet bojkottade rådet i protest mot omvalet av Trygve Lie och Taiwan hade den permanenta platsen för Kina) kunde USA utan större problem forma den militära operationen efter eget huvud. Följden blev att operationen kom att utföras på ett FN-mandat, men under amerikansk operationell ledning. Källorna visar tydligt, menar Sjöberg, att USA även utan FN:s stöd hade genomfört interventionen i Korea.

Även under Suezkrisen framträdde USA som den ledande aktören. Det brittisk-frankisraeliska anfallet på Egypten satte USA i en besvärlig situation. Även om man såg faran i konsekvenserna av Nassers nationalisering av kanalen såg man inte legitima skäl att militärt intervensera. Det hindrade emellertid inte Storbritannien och Frankrike som omedelbart satte igång att finna vägar för att skapa incitament att attackera Egypten. USA:s försök att få till stånd en förhandlingslösning strandade, inte minst på grund av ovilja i London och Paris. Sjöberg visar att FN utnyttjades av Storbritannien och Frankrike för att underminera alla argument om att FN-systemet inte givits en chans. Anledningen till att FN trots allt i ett senare skede kunde iscensätta sin första fredsbevarande operation och skapa en buffertzonen mellan de stridande parterna var det starka stöd USA gav Dag Hammarskjölds förslag. Det amerikanska stödet grundade sig, enligt Sjöberg, på rädslan att FN annars, på initiativ från Sovjet, skulle utpeka USA:s allierade som fredsbytare och att Sovjet då skulle kunna intervensera på inbjudan av Egypten (och på så vis legitimerade operationen på precis samma sätt som USA gjort i Korea). Sjöberg finner gott om belägg för detta. Suezkonflikten blev introduktionen av FN:s fredsbevarande insatser under termen *peacekeeping operations*.

Det sista fallet berör Kuwait-Irak konflikten 1991. Även denna konflikt präglades av tydligt amerikanskt ledarskap i FN. Sjöberg visar åter att de starka amerikanska egenintressena (olja-försörjning, stabilitet i mellanöstern och Israels säkerhet) var helt avgörande för FN:s resoluta ingripande. Genom diplomati, hot och löften om kompensation pressades den amerikanska linjen genom säkerhetsrådet och som under Koreakonflikten ställdes den konkreta operationen under amerikanskt ledning med FN:s organisatoriska inflytande minimerat under den militära fasen.

Men kan då de tre fallen betecknas som lyckade FN-operationer? Sjöberg påpekar korrekt att det går att argumentera att det alltid innebär ett misslyckande då våld bekämpas med våld. Koreakonflikten såg hundratusentals döda, sårade och försvunna, Gulfkriget tiotusentals, vilket gör det komplicerat att tala om lyckade operationer. Mer lyckade blir operationerna sett ur andra perspektiv. Nordkorea, Irak och Storbritannien/Frankrike/Israel bröt uppenbart förbudet mot anfallskrig och FN:s agerande för att avvärja anfällen kan inte beskrivas som annat än legitimt och lyckat ur den aspekten. Att FN:s konflikthanteringssystem under kapitel VI, fredlig lösning av tvister, förbigicks av FN under amerikanskt ledarskap i samband med Korea och Irak, medan det användes betydligt mer under Suezkonflikten, är inte konstigt, menar Sjöberg. Storbritannien/Frankrike/Israel var alla nära allierade med USA. Att låta amerikanska trupper intervensera på Egyptisk sida var naturligtvis otänkbart och för att hindra Sovjetiska trupper att ta ett sådant initiativ utnyttjades FN-systemet för att få till stånd en fredlig lösning.

Den amerikanska, i det närmaste totala, dominansen av FN är det tydliga ledmotive i Sjöbergs bok. FN:s beroendeställning till USA:s enorma resurser och politiska tyngd har därför varit helt avgörande för FN:s agerande i konfliktsituationer. USA har på gott och ont använt FN som ett redskap när det passat nationellt egenintresse, på samma sätt som de har ignorerat organisationen när det inte funnits skäl att använda den (Vietnam, Irak 2003).

Sjöbergs långa perspektiv och detaljrika genomgång av de tre konflikterna mynnar ut i tre

viktiga observationer. För det första vinsten med historisk komparation, som också illustrerar faran med att låta jämförelserna bli alltför generaliserande. Sjöberg åskådliggör att vad som är att betrakta som lyckade eller misslyckade FN operationer är en mångbottnad fråga som kan besvaras på många nivåer. För det andra visar Sjöberg att det krassa, realpolitiska spel som förekommer mellan individer i maktpositioner spelade stor roll för FN:s agerande. Stater var och är viktiga och drivande aktörer, något som inte kan förbises i forskning om FN och andra internationella organisationer. För det tredje visar Sjöberg med tydlighet att FN i sig själv är en svag organisation som helt och hållet är beroende av den politiska viljan hos sina medlemsstater, i synnerhet de permanenta medlemmarna i Säkerhetsrådet och av dem i synnerhet USA. Detta belyser den stora paradoxen i FN-systemet; att handlingskraften hos den i grunden idealistiska och globala organisationen är helt beroende av det realpolitiska egenintresset hos sina medlemmar.

De tre observationerna kan naturligtvis även vändas till frågor. Finns det inga lyckade FN-operationer utan amerikanskt ledarskap? Kan avsaknaden av sovjetiskt/ryskt primärmaterial tänkas förstärka bilden av den västliga dominansen av FN? Kan det strikta realpolitiska aktörsperspektivet ibland stå i vägen för alternativa förklaringar av händelseutvecklingen? Trots frågorna står sig Sjöbergs bok som ett mycket gediget, välgenomarbetat och relevant verk med ett giltigt resultat och med behövlig kritik mot alltför statsvetenskapliga förklaringsmodeller av politisk samtidshistoria.

Andreas Tullberg

Befria mannen! Idéer om förtryck, frigörelse och förändring hos en svensk mansrörelse under 1970- och tidigt 1980-tal

Helena Hill

BOKFÖRLAGET H:STRÖM – TEXT & KULTUR, UMEÅ 2007, s. 22.

Velourmannen, de där gosiga männen som pratade om känslor, lever i vårt kollektiva medvetande som en ständigt närvarande motbild mot hur en riktig man skall vara. Och nu har de äntligen fått sin avhandling. Att de inte i någon större utsträckning tycks ha burit velourkläder är bara en av många, många intressanta saker man lär sig. Helena Hills avhandling *Befria mannen!*, om föreningen med samma namn, är en välskriven rekonstruktion av mansrollsfrågan i Sverige, främst utifrån denna rörelses mål, aktiviteter, interaktion med andra föreningar och samtida debatter.

Föreningen Befria mannen undergick en tydlig förändring över tid. Utvecklingen gick, med en träffande formulering från Hill, från rätten att vara mänsklig till rätten att vara manlig. Denna förändring rekonstrueras i detalj. De tidiga mansläger som ordnades av RFSU fick mycket stort och i huvudsak positivt genomslag i media. Men efter att lägren utsattes för en allt häftigare kritik, begynnade med ett reportage från ett mansläger 1979 av Jan Guillou som måste karakteriseras som både sexistiskt och homofobt, ändrade rörelsen inriktning. De tidigare avslappningsövningarna, med stort inslag av fysisk närhet mellan män, försvann från agendan under tidigt 1980-tal. De socialistiska formuleringarna om samhällsstrukturer raderades. Istället för att fråga hur sann jämlikhet mellan könen skulle kunna realiseras menade man att denna jämlikhet redan fanns, och att det nu var dags för män att börja hävda sig själva som män.

Befria mannen hade bara ett drygt hundratal medlemmar när föreningen stod på sin höjd. Kanske något hundratal män till var delaktiga i rörelsen, som hade stark slagsida åt vit-

svenska medelklassmän från storstäderna med vänstersympatier. Det handlar alltså om en mycket liten minoritet av män. Detta betyder dock inte att de är ointressanta. Genom att studera rörelsen i Ljuset av den offentliga debatten, av de olika alternativrörelserna i samtiden, och inte minst i Ljuset av kvinnorrörelsen lyckas Hill göra historien om Befria mannen! till en berättelse om kön, makt, sexualitet och klass i Sverige. Det är ingen liten bedrift att så hålla blicken samtidigt på den rörelse som studeras, som den tid i vilken rörelsen verkade.

En del av mansrörelsens praktiska arbete friläggs av Hill på ett ibland ofrivilligt komiskt sätt dess anda. Som att man bildade föreningen utan vare sig ordförande eller styrelse, eftersom detta associerades allt för mycket till något traditionellt manligt. Över huvud taget ägande den tidiga mansrörelsen åtskilliga energier på att protestera mot och vända sig ifrån allt som man menade var manligt. "Manliga" sporter förekom inte, däremot avslappningsövningar och gruppkramar. Män som var för analytiska, känslökalla och aggressiva fick utstå hård kritik på lägren. På manslägren påpekades också att homofobin var en integrerad del av modern manlighet. De homosexuella män som deltog på lägren hade därför många gånger högre status än heterosexuella, eftersom dessa ansågs vara mer befriade från traditionell manlighet.

Kritiken av traditionell manlighet innebar också att man skapade ett nytt ideal, som även det kunde upplevas som nog så krävande. Hill skildrar ett ganska otrevligt tillfälle då en stackars man utsätts för en veritabel gruppmobbing för att han inte öppnar sig känslomässigt. När mannen till sist under den haglande hårda kritiken börjar gråta menar gruppen att man utfört en kärlekshandling. Just gråten var central för män inom rörelsen, eftersom den symboliserade den befriade mannen. Men med upphöjandet av de manliga tårarna kom också gråten att bli ett krav.

Befria mannen, som ofta samarbetade med RFSU, valde att i stor utsträckning organisera mansarbetet homosocialt. Man skulle kunna tala om en alternativ homosocialitet. Homosocialitet brukar betraktas främst utifrån perspektivet av att män håller varandra om ryggen och kvinnor utesluts. Men den homosociali-

tet man ville bygga inte minst i lokala, mindre mansgrupper var något annat. Erik Centerwall, en av männen engagerade i Befria mannen, menade att mansgruppernas syfte var "att bryta ner stelnade mönster mellan män". Man försökte också, utan någon större framgång, få till ett samarbete med kvinnorrörelsen, vars reaktioner på mansrörelsen, förutom en talande tystnad, rörde sig i ett brett spektrum från uppskattning till stark kritik. Det är nästan rörande att man till det av RFSU arrangerade manslägret på Ängsholmen sommaren 1977 inbjöd representanter för bland andra Grupp 8 och det radikala Lesbisk front att närvara vid lägret. De tackade nej.

Över huvud taget var 1970-talets mansrörelse ivrigt feministisk, och man hämtade insikter från den samtida kvinnorrörelsen, som till exempel parollen att det personliga är politiskt. Just här skedde dock något problematiskt. Kvinnorrörelsens paroller om att det personliga är politiskt betydde att kvinnorrörelsen satte saker som hemarbete, våldtäkter, barnomsorg och sexualitet på den politiska agendan. När istället männen skulle tala om det privata, kom de att röra sig bort från det som var traditionellt manliga områden – politiken och den offentliga debatten. När man menade att det personliga var politiskt, kom detta för många av männen i Befria mannen! att belysa det samma som känslolivet. Frågan om mäns känslor hamnade därför långt upp på dagordningen. Eftersom dessa definierades som det allra viktigaste hos en människa och makt sågs som något negativt kom också dessa mäns situation att för dem själva framstå som mindre fördelaktig. Man hävdade med emfas att män också var förtryckta, om än på ett emotionellt plan. Trots att männen betonade att män var överordnade kvinnor hamnade fokus inte sällan någon annanstans. Det var ofta viktigare att tala om att män måste bryta sig igenom det inre pansaret för att hitta den riktiga människan, det sanna inre jaget som trängts undan av könsrollernas förtryck. Man kom också att idealisera kvinnors förmåda nära relationer till sina känslor, och detta idealiserande undansköt frågan om mäns överordning mot periferin. Hill går här in på djupet av frågan om mäns känsloliv utan att tappa den analytiska blicken på maktfrågorna.

Det är intressant, och oväntat, att det dröjde så länge innan dessa mäns manlighet utsattes för explicit och offentlig kritik. Även om män vittnat om att deras manlighet ifrågasattes på ett privat plan om de vågade yppa att de skulle på mansläger, var det inte förrän med Guillous reportage 1979 och särskilt från och med det tidiga 1980-talet som dessa män utmålades som veka, homosexuella, överviktiga förlorare som ingen kvinna skulle vilja ha. Begreppet *velourman* tycks inte ha myntats förrän 1981. Det vore annars väntat att en sådan alternativ homosocialitet som manslägren utgjorde borde utlösa ett patriarkalt ramaskri snabbare. Ungefär vid samma tid som denna kritik började flera började också männen i rörelsen att gradvis tänka om, och hävda att de kanske hade blivit för mjuka, att kvinnor inte ville ha dem, och att man hade förnekat den sanna manligheten och kvinnligheten. Den gamla mansrörelsens attraktionskraft på män minskade, och föreningen började under det tidiga 1980-talet svårt att rekrytera folk till sina läger. Förskjutningen från en feministisk position till en anti-feministisk med fokus på mäns manlighet och mäns rättigheter skedde i kölvattnet av en homosocial attack på dessa mäns manlighet. Inget kan tydligare illustrera den fruktansvärda politiska kraften i ett samhälles uppfattningar av det manliga och det omanliga.

Teoretiskt har Hill hämtat inspiration från flera olika håll. Poststrukturalistisk diskursteori, queerteori, hegemoni- och maskulinitetsbegrepp från R.W. Connell, och olika teoretiska diskussioner kring omanlighet ligger till grund för analysen. Här hade det varit behövligt att antingen utveckla de olika perspektiven och diskutera hur de teoretiskt kan sammanföras (Connell är till exempel direkt kritisk till poststrukturalismen), eller att tona ned beroendet av de teoretiska perspektiven. I själva undersökningen operationaliseras varken diskurs- eller hegemonibegreppet utan används med visst godtycke. Många av de begrepp som passerar revy i den bitvis oklara teoretiska diskussionen stannar också i denna diskussion, och följs inte upp i undersökningen. Särskilt problematiskt blir hegemonibegreppet, som används på ett godtyckligt sätt i undersökningen.

Även Hills metodologi är oklar; en formulering som att man har "gjort en kvalitativ och

kvantitativ analys av var debatten fördes" hör inte hemma i en doktorsavhandling. Hill hävdar vidare att det källmaterial som kommer från enskilda medlemmar av Befria mannen! och det som kommer direkt från föreningen är likartat, och att hon därför inte skiljer på dessa, annat än när enskilda medlemmar hade avvikande åsikter. I praktiken innebär det många formuleringar av typen "En medlem hävdade" och "Men en annan ansåg", utan att läsaren blir säker på vilken av åsikterna som var mest vanlig. Ofta blandas också röster från män i den allmänna debatten med män som också var medlemmar av Befria mannen. Här blir en av avhandlingens styrkor, det spretiga materialet, också dess svaghet. En mans yttrande på ett mansläger, en debattbok producerad av Befria mannen!, ett yttrande av en man engagerad för jämställdhet i en tidningsdebatt, alla dessa källställen citeras utan urskillning som om de olika källställena säger lika mycket om rörelsen i dess helhet. Viljan att så att säga skriva fram en kollektiv rörelse gör också att Hill sällan väljer att namnge de olika männen i brödtexten. Eftersom inga direkta försök görs för att fastställa vilka av de olika männen som kan sägas ha haft en mer central position inom rörelsen förblir dessa röster just enstaka röster.

Avhandlingens styrka ligger alltså inte i de teoretiska anknytningarna eller i metoddiskussionen. Den ligger istället i den syntetiserande förmågan och den öppna blicken på den omfattande och svärbearbetade empirin. Hill har en förmåga att kontextualisera och analysera debatter och praktiska arrangemang som till exempel manslägren i ljust av tidsandan som imponerar. Vad några män säger om den härliga närheten mellan män på ett mansläger ses genast i ljust av flera aspekter: tidens sexliberalism, den nya vänstern, kvinnorörelsen. Och männen i den amorfa mansrörelsen har skickligt fångats upp genom en rätt brokig blandning av efterlämnat arkivmaterial, pressdebatter, vänstertidskrifter och böcker. Avhandlingen är en skicklig rekonstruktion av ett viktigt skede i svensk genushistoria och av en liten rörelse som gjorde stort väsen av sig – och som fortsätter att leva i vår tids skräckkabinett.

David Tjeder

Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden. Zur public diplomacy der DDR gegenüber Schweden nach der diplomatischen Anerkennung (1972–1989)

Nils Abraham

BERLIN 2007, 554 s.

Nils Abrahams omfattande avhandling är den senaste i en rad publikationer som belyser förhållandet mellan Skandinavien och DDR under Kalla kriget. Medan tidigare undersökningar om Sveriges relationer till DDR framför allt fokuserat tiden fram till det svenska diplomatiska erkännandet i december 1972, koncentrerar sig Abraham emellertid på tiden efter 1972 och fram till murens fall.¹ Arbetet är tematiskt uppbyggt. I tio kapitel analyserar författaren systematiskt de institutioner, aktörer och adressater som var delaktiga i den kommunikationsprocess som Abraham kallar östtysk public diplomacy gentemot Sverige.² Undersökningen utgår från en klassiskt retorisk kommunikationsmodell, där frågan lyder: Vem säger vad med vilka medel till vem och vilken effekt får detta?

I och med det diplomatiska erkännandet hade DDR uppnått sitt viktigaste utrikespolitiska mål, men Abraham betonar att Sverige även efter 1972 kom att kvarstå som ett viktigt land i den östtyska utrikespolitiken. I själva verket kan Abraham i sitt material konstatera en kontinuitet i DDR:s strävan efter att skapa en positiv image i Sverige med hjälp av kulturförmedling.

Avhandlingen inleds av en grundlig genomgång av de konceptionella och strukturella förutsättningarna i den östtyska kultur- och utrikespolitiken. Med utgångspunkt i det omfattande källmaterialet visar Abraham, vilka organ som var ansvariga för det politiska informationsarbetet och vilka ideologiska värden som styrde. Det viktigaste innehållet i agitationen var framställningen av de socialistiska staternas fredspolitik, det framgångsrika sam-

hällsbygget inom ramen för den socialistiska gemenskapen samt avslöjandet av imperialismen och dess brott mot mänskliga rättigheter.

I centrum för undersökningen står DDR-Kulturzentrum som öppnades i Stockholm 1967 och som fram till 1990 försåg svenska medborgare med östtysk kultur, information och språkkurser. Kulturcentret hade enligt Abraham ett genuint politiskt uppdrag. Syftet var i första hand att presentera en positiv bild av DDR i Sverige och förmedla socialismen som en framgångsideologi. En ytterligare målsättning var att bygga upp ett nätverk med kooperationspartner som i sin tur skulle reproducera den positiva DDR-bilden i den svenska offentligheten och på så vis fungera som multiplikatorer. Nära knutet till Kulturcentret var det så kallade Tyska lektoratet som ansvarade för tyskundervisning och språkkurser. Här, menar Abraham, var den östtyska staten framgångsrik i sitt PR-arbete att vinna samarbetspartner. För det första lyckades man bygga upp ett långfristigt och omfattande samarbete med Fortbildningsavdelningen i Uppsala. Svenska lärare deltog i kurser, anordnade av det Tyska lektoratet, och dessutom reste många av lärarna till DDR på feriekurser. Abraham kan belägga att medarbetarna vid kulturcentret och Tyska lektoratet aktivt ingrep i den svenska läroboksproduktionen: man tyckte att DDR-bilden i läroböckerna i tyska var alltför negativ och bidrog med material och råd för att avhjälpa detta. Kulturcentret hade även ett mångårigt samarbete med de tyska institutionerna vid Sveriges universitet och högskolor. Med Tyska institutionen vid Stockholms universitet var samarbetet särskilt intensivt, och trots att kontakterna kylde av i samband med utvisningen av sångaren Wolf Biermann i november 1976, upphörde inte samarbetet utan fortsatte fram till murens fall.

Formellt sett sorterade Kulturcentret under organet Liga für Völkerfreundschaft der DDR, som intog en viktig roll i DDR:s arbete i det "kapitalistiska utlandet". Ligan fungerade bland annat som paraplyorganisation för vänskapsförbunden i utlandet. De facto var den ett utrikespolitiskt organ som styrdes av SED-apparaten. Dess målsättning var att skapa ett nätverk för sympatisörer för det socialistiska DDR i utlandet, så alltså även i Sverige.

Vänskapsförbundet Sverige-DDR grundades 1956, men då under namnet DENOG (die deutsch-nordische Gesellschaft). Enligt Abraham intog Vänskapsförbundet en viktig roll som mellanhand mellan det svenska samhället och DDR. Förbundet bemödade sig utåt om en självständig fasad, men i själva verket instrumentaliserades föreningen för SED:s utrikespolitiska syften. Ett utbyte av information och kultur mellan Sverige och DDR var det aldrig fråga om: kommunikationen löpte i en riktning. Vänskapsförbundet var också ekonomiskt beroende av Liga für Völkerfreundschaft. Huruvida förbundet hade någon betydelse för bilden av DDR i Sverige kan diskuteras. Visserligen tycks föreningen ha varit tämligen marginaliserad i det svenska samhället, men ett par av dess styrelsemedlemmar var kända aktörer, som till exempel författaren Peter Weiss och politikern Stellan Arvidsson, och kunde på så vis väcka ett visst intresse.

Genom den påkostade tidskriften DDR-revyn försökte DDR nå ut till en vidare krets och förmedla bilden av en idealstat. I nummer efter nummer presenterades bilden av en modern, framgångsrik, human och antifascistisk stat som på ett internationellt plan arbetade aktivt för fred och nedrustning och samtidigt var fast förankrad i den socialistiska gemenskapen. Målet att nå de bredare massorna med DDR-revyn kom emellertid på skam enligt Abraham. Visserligen hade DDR-revyn prenumeranter även utanför Vänskapsförbundet, men särskilt många läsare tycks tidskriften inte haft.

Som ovan nämnts försöker Abraham också svara på frågan om effekten, dvs. om DDR hade någon framgång med sin public diplomacy i Sverige. Abraham menar att vissa av de kulturella evenemangen – t.ex. när DDR:s 35-årsdag firades med bland andra Brecht-sångerskan Gisela May – måste betraktas som positiv reklam, vilket visade sig i en stor publik och entusiastiska recensioner i svensk dagspress. Däremot är det enligt Abraham svårt att säga något om effekterna i stort. Han utgår från att DDR-propagandan ofta sköt förbi målet. Den aggressiva kritiken av det kapitalistiska systemet och det egna självförhållandet skapade snarare en irritation hos de svenska recipienterna, eftersom det kolliderade med andra

konceptualiseringar av Östtyskland: bristande yttrandefrihet, repression, dödsjutningar vid muren osv. Det östtyska informationsarbetet i Sverige stod dessutom i ständig konkurrens med Förbundsrepubliken.

Nils Abrahams avhandling är en solid och djupgående undersökning som tar sig an ett gigantiskt källmaterial. Presentationen av materialet är en enorm och ovärderlig arbetsinsats, som andra forskare kommer att kunna bygga vidare på. Delvis har det deskriptiva fått breda ut sig alltför mycket på bekostnad av slutsatser och diskussioner. Det hade också varit önskvärt med fler djupgående teoretiska och metodiska reflektioner exempelvis när det gäller begreppen public diplomacy och propaganda som ligger till grund för författarens analyser. Dessa invändningar till trots har Abraham åstadkommit ett läsvärt arbete som ger oss ytterligare en pusselbit i forskningen om Kalla kriget. Dessutom bör nämnas att Abrahams bok är helt befriad från det komplicerade språk som ofta präglar tysk vetenskapsprosa: Avhandlingen är både lästlät och underhållande trots sina 500 sidor.

Charlotta Bryllå

- 1 Jfr t.ex. Andreas Linderöth, *Kampen för erkännande. DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949–1972*. Lund 2002, Alexander Muschik, *Die beiden deutschen Staaten und das neutrale Schweden Eine Dreiecksbeziehung im Schatten der offenen Deutschlandfrage 1949–1972*. Münster 2005; Thomas Wegener Friis och Andreas Linderöth (red.), *DDR & Norden; östtysk-nordiske relationer 1949–1989*, 2005.
- 2 Begreppet används sedan 1960-talet. Abraham (s. 25) använder Hans N. Tuchs definition från 1990: "A government's process of communication with foreign publics in an attempt to bring about understanding for its nation's ideas and ideals, its institutions and culture, as well as its national goals and current policies."

Med livet som insats. Biografen som humanistisk genre

Henrik Rosengren & Johan Östling (red.)

SEKEL, LUND 2007, 190 s.

I förordet till antologin *Med livet som insats. Biografen som humanistisk genre* konstaterar Henrik Rosengren och Johan Östling att biografen idag framstår som en krävande vetenskaplig genre. Den forskare som ger sig i kast med att skriva en biografi ställs inför problem som kräver både analytiskt skarpsinne, metodisk medvetenhet och psykologisk sensibilitet. Det är, menar författarna, viktigt att betona detta eftersom biografen under efterkrigstiden uteslöts från akademiska sammanhang och inte sågs som vetenskapligt meriterande. Detta skedde samtidigt som humaniora marginaliserades i den svenska offentligheten. Inte förrän på 1990-talet skedde en förändring och 1997 utgavs antologin *Att skriva människan* (red. Ronny Ambjörnsson, Per Ringby och Sune Åkerman) som samlade vetenskapliga bidrag om biografen som hade publicerats under 1980- och 1990-talen. Dock framstod fortfarande biografen som en genre för etablerade professorer och inte som någonting en ung akademiker i karriären borde ägna sig åt. Sedan dess har dock ett antal biografier utgivits och biografen har återkommit i akademisk forskning. En bidragande orsak är att idag finns en skepsis mot tidigare dominerande vetenskapsideal, som motverkade biografen, och därmed även större utrymme för olika sätt att bedriva humanistisk vetenskap. Det reflekteras även i antologin som rymmer bidrag där postmodernistiska synsätt på biografen fått stort genomslag medan andra helt tar avstånd från sådana perspektiv. En tydlig skillnad idag jämfört med 90-talsantologin är att genusvetenskapliga perspektiv framstår som alltmer betydelsefulla för biografforskare och då inte bara när föremålet för biografen är en kvinna. Flera av antologins bidrag behandlar således förstäl- sen av genus för biografiskrivande.

Antologin består av fyra delar där den första

ger historiska perspektiv på genren och på det sättet belyser det uppsving biografen kommit att få som vetenskaplig genre under senare år. I de övriga delarna behandlas olika ämnes- traditioner, mötena mellan biografen och den biograferade samt avslutningsvis ges en översikt över ett större antal biografier och viktiga forskningsbidrag inom området. Dispositionen bidrar till tydlighet eftersom läsaren först får de mer övergripande perspektiven och därefter får följa olika aspekter av biografiskrivande. En fråga som infinner sig är dock till vilka boken riktar sig? Flera av artiklarna är både korta och översiktliga vilket gör att de framförallt fungerar som en slags introduktion till området och därmed främst vänder sig till en läsare som inte har så stor kunskap om biografen som genre.

Även om artikelförfattarna i många fall inte har utrymme att fördjupa sig i särskilda aspekter kring biografen återkommer dock samma frågor i flera artiklar och de belyses därmed ur olika perspektiv. En sådan är den etiska frågan som uppkommer när man skriver om en person som inte kan gå i svaromål. De som kan reagera är, som Henrik Rosengren konstaterar, anhöriga till den biograferade och han varnar för forskare som i en föreställning om den oberoende forskningen skapar så dåliga relationer till anhöriga att tillgången till viktigt källmaterial stoppas och därmed möjlighet till fortsatt forskning som skulle kunna vidga och fördjupa bilden av individen i fråga. Martin Kylhammar visar i sin artikel hur felaktiga föreställningar om en individ traderas vidare utan någon källkritisk granskning. Kylhammar har lanserat begreppet faktoid, det som ser ut att vara ett faktum, för att beskriva den här sortens fenomen. Det är särskilt angeläget att påvisa faktoider i biografier som skildrar döda personer som ju är helt utlämnade till sin livsskildrare. Även i andra artiklar berörs den etiska frågan som är viktig att hålla levande i biografiskrivandet.

Kritiken mot biografen som vetenskaplig genre kan till stora delar härledas från att man förväxlat biografi med en biografiskt-psykologisk metod som i en litterär biografi innebär en reducerande koppling mellan liv och dikt. Man måste skilja genren från metoden och inse att biografiskrivandet kräver ett antal olika meto-

der för att nå sitt mål menar Johan Svedjedal. Målet är att ge en förståelse av livsproblemen, vilka innefattar såväl den biograferades liv som förhållandet mellan liv och verk. En biografi bör enligt Svedjedal skrivas kronologiskt för att kunna skildra ett utvecklingsförlopp, d.v.s. biografien som vi för det mesta känner den. En annan hållning intar Ingmar Lundqvist som menar att biografiskrivandet inte behöver resultera i en traditionell form utan kan ta sig andra uttryck. En vidgning av biografibegreppet skulle innebära att man kunde avgränsa sin framställning till ett antal teman för att belysa vissa sidor av en individs verksamhet och dennes förhållande till sin samtid. De olika temata som behandlades skulle då ersätta en strikt kronologi och utgöra de krokar som livsskildringen hängs upp på.

Oavsett framställningsform måste biografikern skapa ett förhållningssätt till den person vars liv skildras. Christina Carlsson Wetterberg fascinerades först av det moderna i sekelskiftetskvinnan Frida Stéenhoffs idéer, en bild som småningom blev mer komplex. Carlsson Wetterberg betonar vikten av att låta materialet tala och att som biografiker inte väja för det motstridiga och paradoxala. Men finns en skillnad härvidlag om den biograferade är en man eller en kvinna? Yvonne Hirdman anser att så är fallet och visar hur hon själv, trots att hon är genusforskare, tenderade att se olika på Alva och Gunnar Myrdal. Den förra bedömdes strängare medan Hirdman hade betydligt lättare att vara tolerant mot mannen, reaktioner som är en del av ett genusmönster. Därför krävs, menar Hirdman, att objektet ges en genusbelysning. Är objektet en kvinna bör biografikern vara medveten om att kvinnor framförallt beskrivits med utgångspunkt i könstillhörigheten, vilket t.ex. leder till att biografikern bör vara extra varsam med utsagor om en kvinnas sexualitet. Kvinnorna har getts en snäv kontext medan det motsatta gäller männen, som därför heller inte löper risken att reduceras eller förklaras utifrån en bestämd egenskap. Risken är här att den (manlige) biografikern, som Hirdman uttrycker det, bidrar till en homosocial maskuliniseringsproduktion. Därför är det nödvändigt att också männen belyses ur ett genusperspektiv.

Det är inte möjligt att dra några sammanfattande konklusioner av artiklarna i *Med livet som insats*. Snarast är det mångfalden som blir det bestående intrycket av boken. Här finns forskare som förespråkar den traditionella biografien, andra som vill vidga genren och ytterligare några som pekar på svårigheterna att överhuvudtaget skriva om ett liv, men som ändå menar att det är en unik väg att nå kunskap. Antologin visar därmed att biografien idag är ett dynamiskt forskningsfält som förhoppningsvis kommer att resultera i biografier som förnyar både genrens form och innehåll.

Margaretha Fablgren

Clio på bio. Om amerikansk film, historia och identitet.

Ulf Zander

HISTORISKA MEDIA, LUND 2007. 352 s.

Som så ofte er det ikke den mundrette titel, men den lidt tungere undertitel som fortæller, hvad Ulf Zanders bok handler om. Den er til gengæld meget præcis, for det er sammenhængen mellem film, historie og identitet i USA, der står i centrum, først og fremmest i den forstand at Zander vil vise, hvilke tolkninger af amerikansk historie, men også bredere hvordan centrale amerikanske normer og værdier kommer til udtryk i spillefilm (og tv-serier). Bogens to meget markante udgangspunkter er, at "filmen er den mest indflytelsesrige formidleren af historia", og at film "både formår og spejler amerikanske identiteter". Det er disse påstande bogen søger at underbygge gennem en række tematiske kapitler, der kredser om hvordan både fortiden, men også samtidige samfundsforhold er behandlet i amerikanske film fra Griffiths *Birth of a Nation* (1915) til Spielbergs *Munich* fra 2005. Et blik på bogens register over omtalte film – ca. 500 – og den imponerende litteraturliste, der rummer lige dele af historiske og filmvidenskabelige værker (og den ikke ubetydelige fællesmængde af de to

genrer), forvisser læseren om, at man er i sikre hænder, og i bogen demonstrerer Zander at han er meget mere end en *film buff*; han er en kender af både amerikansk historie og historiografi og sidst, men ikke mindst filmhistorie og -analyse.

I den lange indledning slår Zander bogens temaer an. Men indledningen gør mere end det. Der er tale om et langt essay, der diskuterer relationerne mellem historiefaget og spillefilm, både historiografisk og metodisk. Nybrydende er kapitlet ikke, men det præsenterer fint hvad man kan kalde den herskende *state of the art* inden for feltet "faghistorie-film". Zander betoner, hvordan film altid må analyseres med udgangspunkt i deres ophavssituation (et synspunkt som ikke mindst franske historikere som Pierre Sorlin og Marc Ferro fik knæsæt i den historiske filmforskning). Dette synspunkt ser både film som afspejlinger af sin samtid, men åbner også for spændende analyser af intentioner og interesser omkring filmens skabelse. Zander betoner imidlertid ligeså stærkt, at historikere som analyserer film ikke kan anlægge samme analysemodel som gælder historiefaglige tekster, men må indtænke filmediets traditioner, virkemidler og begrænsninger (det være sig tekniske, narrative, genremæssige og institutionelle); en position som ikke mindst den amerikanske filmhistoriker Robert Rosenstone har forfægtet med mange lejligheder de sidste 20 år. Til disse mainstream positioner lægger Zander sit eget fokus ved pointen om, at film indgår helt centralt i historiekulturen, samtidig med at film bruger historiekulturen som råstof. Som helhed er kapitlet et stærkt argument for at udnytte spillefilm i identitetshistoriske analyser, selv om man kunne ønske sig, at Zander havde opholdt sig mere med argumentets svageste led, nemlig receptionsdimensionen.

Hovedparten af bogen består af syv tematiske kapitler, der analyserer dels Hollywoods historiebrug, dels viser hvordan en lang række Hollywood-film kan bruges som vigtigt kilde materiale til amerikansk politik-, kultur- og identitetshistorie. Temaerne er ikke originale. Zander gennemgår først borgerkrigen (og ræcespørgsmålet) på film med særligt fokus på Griffiths legendariske *Birth of a Nation* og alle

tiders blockbuster, *Gone with the Wind*. Dernæst er det Hollywoods bearbejdelse af *frontier*-myten, der kommer under kyndig behandling. Ikke mindre end tre kapitler fokuserer på 2. verdenskrig, hvor der først fokuseres på hvordan Hollywood gik i krig – med et af bogens mange gode eksempler på, hvordan filmhistorie i høj grad handler om at afdække filmenes samfundsmæssige kontekst. Mens Zander (i modsætning til fx Rosenstone) prisværdigt lægger hovedvægt på de succesfulde Hollywood-film (og prægnante B-film), forskyder han perspektivet gennem en detaljeret analyse af den britiske instruktør Hitckcocks grå og ganske dystre bearbejdelse af krigen, især i filmen *Lifeboat*. Den havde ikke stor succes i samtiden, men Zanders skarpsindige analyse af den fremragende film viser i kontrapunktets form fint, at den dominerende fortælling var "den gode krig" i skarpt sort-hvid. Dette tema forfølges i næste kapitel, der handler om hjemkomst fra krig, eller om hvordan den gode krig blev til en god fred. Her er det til gengæld igen en kanoniseret film, både hos kritikere og publikum, Wylers *The Best Years of Our Life* som er det helt centrale omdrejningspunkt, hvor analysen ikke mindst fokuserer på, hvordan krigens ændrede kønsroller skildres, og hvordan ændringerne i filmen rulles tilbage eller inddæmmes (for nu at bruge et par koldkrigsmetaforer). Det tredje af 2. verdenskrigskapitlerne handler om Spielbergs efterhånden mange filmiske tolkninger af krigen, før Zander vender sig mod det "Vilda Östern." Her gennemlyses filmskildringer af Orienten af en modereret udgave af Saids velkendte (og efterhånden også gennemkritiserede) orientalisme-begreb. Kapitlet er bogens mindst vellykkede, først og fremmest fordi Zander i vid udtrækning glemmer vigtigheden af at se på ophavssituationer: Det er således perspektivforvridende når han ser filmenes eksotiske "andre" fra 1920erne og frem som *muslimer*. Det var de måske nok, men det blev først den markante markør efter den iranske revolution i 1979, og især da Al-Quida blev den nye hovedtrussel mod USA (og Vesten) fra 1990erne. De tidligere orientalske skurke i Hollywood var "vilde", "arabere" eller "palæstinensere". Til gengæld strammer Zander grebet i det sidste kapitel om film, histo-

rie og politik, der både opsamler resultater fra de foregående kapitler og viderefører analysen. Et fokus er her skuespillere, som ofte er større end deres roller og derfor bestemmer filmens budskab i kraft af deres stjernestatus. Det vises glimrende med den største af alle amerikansk-nationale filmstjerner, John Wayne, som eksempel. Et andet fokus er den konservative, men også inkluderende nypatriotiske bølge, der karakteriserede Hollywood i 1990'erne og som analyseres fint med *Forrest Gump* og *Independence Day* som eksempler. At det ikke er den slags konservativt-patriotiske film, som står Zanders hjerte nærmest, er dog for længst klart, når man er kommet så langt i læsningen, og det er ikke overraskende, at bogen ender i et forsøg på en optimistisk tone ved at hævde, at en ny samfundskritisk filmbølge er godt på vej med henvisning til film af Clooney og Spielberg.

Hvis man i forvejen er både film- og historieinteresseret er *Clio på Bio* en interessant og mange steder ligefrem en spændende bog. Men den har sine svagheder. Den mest iøjnefaldende er, at endog en meget stor del af teksten består af handlingsreferater af filmene. Selv om Zander helt bestemt har blik for det visuelle og ikke mindre for betydningen af ikke-narrative elementer som skuespilleres (og instruktørers) stjernestatus, så er det først og fremmest filmenes plots og karakterer, som analysen opholder sig ved. Filmene bliver altså i for høj grad reduceret til tekst. Under læsningen tænkte jeg ofte på, om værket ikke ville have været mere overbevisende, hvis Zander ikke havde skrevet om, men vist film og talt over dem – for at citere en replik fra tv-serien *Sex and the City*: ”Bøger er jo bare en primitiv udgave af DVD'er”.

Man kan også problematisere Zanders temavalg. I Zanders forståelse af identitet lægger han hovedvægt på den velkendte Anden som selv-identitetens forudsætning, og det er sandsynligvis forklaringen på, at han næsten udelukkende har valgt film, der fokuserer på konflikt og krig. Men Hollywood har naturligvis behandlet andre centrale elementer i den amerikanske selvforståelse og kerneamerikanske institutioner på film. Det er fx ikke kun krigshelte der er blevet gjort til genstand for *biopics*. Den lille provinsbys rolle som det mikro-

kosmos, hvor amerikanske værdier og normer med hovedvægt på den dominerende middelklasse udspilles i ren form, er et andet tema, der indbyder til større kritisk belysning end vi får hos Zander. Et sådant blik havde bl.a. mindet om, at Hollywood har avlet kerneamerikanske stjerner med andre konnotationer end dem, som John Wayne inkarnerede. Spencer Tracy læser vi ikke meget om hos Zander. Man undrer sig også over fraværet af retsdramaet; et velkendt Hollywood-tema, der knytter an til retsvæsnets helt centrale rolle i det amerikanske samfund og den amerikanske selvforståelse, som bl.a. den danske amerikanist, Helle Porsdam, har vist det.

I et opsamlende udsagn hedder det: ”Som denne bok visar går filmens betydelse för att skapa och upprätthålla identiteter av olika slag knappast att överskatta”. Det refererer naturligvis tilbage til den indledende påstand, som jeg citerede ovenfor, men efter læsningen er man fortsat i tvivl om, hvorvidt påstanden er overbevisende belagt. Der er ganske vist ingen tvivl om, at filmskabere har udført et stort både bevidst og ubevidst identitetsarbejde gennem de sidste 100 år. Både ved at trække på centrale temaer i den amerikanske historiekultur og ved at fodre historiekulturen med nye billeder og fortællinger. Men et helt afgørende led i argumentationen er kun momentvis blevet inddraget i bogen, nemlig receptionen af film. Det er et fravalg, som Zander selv medgiver i indledningen. Men skal vi overbevises om, at film aktivt *skaber* identitet – eller ligefrem historie – må vi også præsenteres for mere systematiske receptions- og virkningshistoriske analyser. Det er ikke nok at analysere filmskabernes hensigter eller hensigternes udtryk i film (eller andre medier). Det fortæller ikke sig selv noget om, hvad modtageren tager med sig fra biografen. Hvor sikre kan vi fx være på at allegoriske film som *High Noon* eller *The Invasion of the Body Snatchers* blev forstået som allegorier af den gennemsnitlige biografgænger i 1950'ernes USA? Der er gode grunde til at være forsigtig med at slutte fra anmelderes og andre eksperter tolkning af en film og til biografpublikumets. Det viste en klassisk britisk undersøgelse af receptionen af *The Great Dictator* så tidligt som i 1941. På samme måde har undersøgelse-

ser af seeres brug af amerikanske tv-serier som *Dallas* og *Beverly Hills* vist, at de selv aktivt tolker med – langt hinsides hvad filmskaberne havde forestillet sig. Når det er skrevet, skal det også indrømmes, at netop receptionsanalysen er meget vanskelig at gennemføre. Vi skal ikke langt tilbage i tid, før kildematerialet bliver særdeles spinkelt eller reelt ikke-eksisterende. Når man ender der, må man imidlertid begrænse sine konklusioner tilsvarende.

Nils Arne Sørensen

DVD

Slaget om Alger (2004)

Regissör: Gillo Pontecorvo

Utgåva: Criterion Collection

DVD 1: *Film* (nyöversatt textning, 125min)

DVD 2: *Filmen & Pontecorvo* (intervjuer och dokumentärer kring filmen som film, 105min)

DVD 3: *Filmen & Historien* (intervjuer och dokumentärer om Algeriets befrielsekrig, Frankrikes krigföring och situationen idag, 180min)

Följebok (material kring filmen, kriget och deltagarna, 56sidor)

Sällan lyckas en film fånga ett grundläggande politiskt dilemma och samtidigt utgöra en milstolpe i filmkonstens utveckling. Till denna lilla skara filmer hör den italienske regissören Gillo Pontecorvos *Slaget om Alger* från 1966 om det algeriska befrielsekriget mot den franska kolonialmakten. Filmen ska ha visats i Vita huset några månader efter det officiella slutet på kriget mot Irak 2003, en indikation på de tidlösa dilemman filmen fångat. Nu finns den sedan 2004 i en nyutgåva, med ny textning och en hel del tankeväckande extramaterial på två medföljande skivor, om filmen i sig och den politiska kontexten, som förblivit relevant till våra dagar.

Handlingen utspelar sig under de månader då den algeriska frihetskampen gått in i en ny fas 1956 då tre bomber sprängdes på offentliga platser i Alger. Den franska staten, som med

tung hand malt ned motståndet ute på landsbygden, satte in fallskärmsförband inne i Alger. Den brutala krigföring som kännetecknade detta krig rättfärdigades med att det utgjorde ett led i försöken att uppdaga och förgöra FLN:s organisation. Övergrepp sker i alla krig, men det som kännetecknar detta "slag" är den systematiska användningen av tortyr och de summariska avrättningar som misstänkta motståndsmän utsattes för. Den franska militären utarbetade en metod och ett system för hur och när tortyr skulle användas för att nå resultat.¹

Slaget om Alger kan även betraktas ur ett vidare perspektiv. Avkolonialiseringen skedde i skuggan av kalla kriget och denna geostrategiska konflikt kom att spela en viktig roll för båda sidor i kampen om kolonierna. FLN försökte att föra upp frågan om självständighet på FN:s dagordning, och därmed den världspolitiska arenan, för att få stöd för sin kamp.

Den franska krigföringen blev ett skolexempel för båda sidor i den politiska konflikten om koloniernas vara eller icke-vara. De som ville finna nya sätt att bekämpa gerillarörelser i tredje världen, såg slaget om Alger som en seger, en seger som inte kom till sin rätt politiskt. De som i sin tur hävdade att kolonialmaktens användande av militära medel, inklusive tortyr, för att kväsa politiska autonomi-projekt var dömda att misslyckas, menade att krigföringen i slutändan endast ledde till onödigt lidande och en moralisk härdsmläta i metropolen själv.

Pontecorvos snilledrag är att undvika sentimentalitet och, för sin tid, fashionabla men platta skildringar av typen revolutionären vs soldaten. Genom att skildra vanliga människor och nogsamt redogöra för den politiska dimensionen, skapar han en berättelse som håller för tidens tand, även rent filmiskt. En av FLN:s högsta ledare i Alger spelar sig själv (Saadi Yacef) och en av de få professionella skådespelarna i filmen är fransmannen Jean Martin som spelar överste Mathieu. Pontecorvo förmedlar ett dubbelt perspektiv, algeriskt och franskt, som är banbrytande just därför att den algeriska självständighetskampen skildras som en politisk konflikt med militära förvecklingar. Den franska militärens närmast mekaniska effektivitet i att tortera och framgångsrikt kartlägga

motståndet, förmår inte att kväsa den politiska kraft som FLN kanaliserar och som växer i takt med fransmännens brutala framfart.

Exempel på hur djupt detta krig skadade båda dessa samhällen, både i döda och skadade, men även i sociala och politiska termer, ges i det material som följer med filmen i Criterion Collections fantastiska nyutgåva. Här finns bland annat intervjuer med Pontecorvo själv och filmens mer politisk uttalat radikale manusförfattare Franco Solina och ett utdrag från en fransk dokumentär om själva slaget. I detta utdrag finns intervjuer med två franska officerare som deltog i kriget och slaget. En av dem är den notoriske general Paul Aussaresses som senare i en memoarbok skildrat, inte utan stolthet, sitt bidrag till den franska krigföringen, bland annat tortyr och summariska avrättningar. Denna rättframhet utgör grunden för den första fällande domen mot en fransk officer för de krigsbrott som begicks i Algeriet. Han dömdes för att ha urskuldat ett krigsbrott och fick ett bötestraff.²

Idag är Pontecorvos film aktuell på grund av kriget i Irak och det så kallade kriget mot terrorismen. Utöver de omnämnda dokumentärerna, finns ytterligare en som visar en diskussion med två erfarna amerikanska tjänstemän, från

utrikesministeriet och CIA, om vad filmen betyder i försöken att vinna dagens krig mot terrorismen.

Filmen kan följaktligen ses i ljuset av den anti-koloniala kampen, men även som ett exempel på Clausewitz gamla huvudregel: krig är en förlängning av politiken. Algeriet-kriget och Pontecorvos skildring av det blir då ytterligare ett exempel på hur illusorisk militär övermakt kan vara när den politiska kraft som nyttjar den saknar legitimitet.

Rouzbeh Parsi

- 1 För mer om tortyr och dess implikationer för mer nutida konflikter se nättidskriften Alons bevakning (http://dir.salon.com/topics/abu_ghraib). Den främste forskaren på området är Darius Rejali vars nya bok heter *Torture and Democracy*, Princeton University Press 2007.
- 2 För mer om hur Frankrike har (undvikit att) bearbeta arvet från detta krig se Neil MacMaster, "Torture: from Algiers to Abu Ghraib", i *Race & Class*, v46 n2, spec. 8–9, samt Pascal Blanchard, Andrine Lemaire, Nicolas Bancel *Torture in Algeria: past acts that haunt France* *Le Monde Diplomatique* 2001 juni.